

Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava
Facultatea de Istorie și Geografie
Școala Doctorală de Științe Socio-Umane

TEZĂ DE DOCTORAT

Rezumat

Transumanismul ca neo-umanism. Recontextualizarea unor mituri ale modernității

Conducător științific:
Prof. univ. dr. **Viorel GULICIUC**

Doctorand:
VLAD Loredana (căs. TEREK-VLAD)

Cuprins

Introducere		1
Capitolul I	Ce este transumanismul?	7
I.1.	De la umanism la transumanism	7
I.2.	Clarificări și asumări terminologice	12
I.3.	De la filosofia tehnologiei la transumanism	19
I.4.	Ce este transumanismul?	25
I.5.	Critici și consecințe ale transumanismului	37
I.6.	Cercetări cu privire la bioameliorare	44
I.7.	Autotranscendența, longevitatea și digitalizarea conștiinței	48
Capitolul II.	Înțelegerea și explicarea miturilor <i>modernității</i> identificate în filosofia transumanistă	60
II.1.	Mitul supraomului	60
II.2.	Mitul rațiunii	65
II.3.	Mitul progresului și progresul ca ideologie	71
II.4.	Neîncrederea în metanarațiunile <i>modernității</i>	76
II.5.	O continuare a <i>modernității</i> în postmodernitate: viziunea lui Jürgen Habermas	79
II.6.	Recontextualizarea miturilor <i>modernității</i> în transumanism	85
Capitolul III.	Către un nou model de etică construit pe baza perspectivelor moderne și postmoderne (de la imperativul categoric kantian la (bio)etica responsabilității	88
III.1.	Paradigme ale eticii moderne: etica kantiană și etica consecinționistă – utilitarismul	89
III.2.	Paradigme etice postmoderne	96
III.3.	Bioetica moralității comune: principiismul	103
III.4.	Etica normativă și etica deciziei	113
III.5.	De la răspundere la (co)responsabilitate	114
III.6.	Principiul responsabilității față de non-prezența umană sau prezența non-umană	117
Capitolul IV.	Concluzii și perspective - Transumanism și postumanism	122
IV.1.	Condiția postumană	122
IV.2.	Către o fenomenologie a digitalizării	127
IV.3.	Tehnoetici transumaniste; evaluare etică a tehnologiilor – decizia etică	130
IV.4.	Transreligiozitatea – reîntoarcerea la sacralitate?	132
IV.5.	Transumanismul ca o nouă formă de umanism	134
Bibliografie		140
Anexe		157

Index de nume și termeni		116
---	--	-----

INTRODUCERE

Ceea ce creează, imaginează și inventează omul este doar conex umanității sau are potențialul de a transforma condiția umană? *Ființa umană* își folosește abilitățile cognitive pentru a modela mediul înconjurător, astfel încât să își îmbunătățească viața și să își ușureze traiul de zi cu zi. Pe măsură ce progresul *tehnologic* atinge cote din ce în ce mai profunde și mai intime ale existenței umane, omul se va folosi de *tehnologie* ca să se reinventeze pe sine, să se remodeleze biologic, așa cum odată remodela doar mediul înconjurător, și să pășească pe o nouă cale a evoluției.

Societatea în care trăim este o societate bazată pe cunoaștere¹. Internetul nu doar pune la dispoziția utilizatorilor nenumărate informații referitoare la domeniul economic, politic, social, ci schimbă și atitudini și comportamente. Un rol important în viața omului contemporan îl ocupă *tehnologia*. Zi de zi sunt inventate noi artefacte și aplicații pentru a ne ușura munca, pentru divertisment sau pentru o mai bună calitate a vieții. Ne aflăm, astăzi, în imposibilitatea de a trăi fără tehnologie, telefoane, calculatoare sau aparatură medicală, și ne raportăm direct la ea în aproape toate acțiunile cotidiene. *Progresul* civilizației este strict legat de accesul la informație. *Tehnologia* este acum cea care construiește și *ne* construiește *realitatea*. Toate acțiunile întreprinse de om cu scopul perfecționării și evoluției lui, pentru depășirea limitărilor biologice (cercetări din domenii precum medicină, biologie, informatică psihologie), au dat naștere unui curent de gândire numit *transumanism*.

Transumanismul este o mișcare intelectuală și culturală internațională care susține utilizarea noilor *tehnologii* cu scopul de a *bioameliora ființa umană*². Plecând de la o serie de idei precum augmentarea capacităților fizice sau morale ale omului sau progresul nesfârșit al acestuia, acest curent a capătat contur în comunitatea științifică și a reunit cercetătorii din diferite domenii: filosofie, biologie, știința informației, sociologie, medicină ș.a.

Curentul *transumanist* împrumută din *modernitate* o serie de mituri pe care le *recontextualizează* și le adaptează noilor timpuri, cum sunt mitul supraomului, mitul rațiunii și mitul progresului.

Plecând de la bibliografia specifică *transumanismului*, în această lucrare vor fi analizate o serie de teme legate de supraviețuirea speciei, de digitalizare a conștiinței și de longevitate.

Dimensiunea *etică* a acestei teze de doctorat este importantă din două puncte de vedere. În primul rând, este analizată etica *modernității* în contextul celor trei mituri amintite, iar în al doilea rând, este argumentat faptul că proiectarea, utilizarea și finalitatea *tehnologiei* trebuie să treacă prin filtrele unei etici a timpurilor noastre și să răspundă unor probleme cu care societatea actuală se confruntă: proiectarea de noi *tehnologii* care să-i ajute pe oameni să își prelungească viața, a implementării și utilizării acestor *tehnologii*, a modului în care

¹ Jane Gilbert, *Catching the Knowledge Wave? The Knowledge Society and the Future of Education*, NZCER Press, 2005.

² Nick Bostrom, *Transumanist Values*, *Review of Contemporary Philosophy*, Volume 4, May, 2005, pp. 3-14.

percepem *tehnologia* (adică ca extensie a organismului uman) sau a problemelor legate de supraviețuirea speciei umane în viitor. În același timp, avem nevoie de o etică a responsabilității față de posibilele specii care ar putea fi ridicate la nivel de conștiință și care ar putea fi create prin intermediul noilor *tehnologii*.

1. Importanța și actualitatea temei

Transumanismul este tot mai popular în cercurile academice. El se înscrie în continuarea firească a preocupărilor legate de filosofia *tehnologiei* și a ingineriei de la sfârșitul secolului XX.

Preocupările legate de filosofia *tehnologiei* și a ingineriei au fost, și în România, deschizătoare de drumuri. Astfel, la Universitatea Ștefan cel Mare din Suceava, la inițiativa Societății Române de Filosofie, Inginerie și Tehnoetică și a Centrului de Etică Filosofie și Inginerie în Societate din cadrul aceleiași universități, începând cu primul deceniu al acestui mileniu, au fost organizate două serii de conferințe dedicate cercetărilor filosofico-etice ale *tehnologiei* și ingineriei, PHEADE (*Philosophy of Engineering and Artifact in the Digital Era*)³ și EPHEs (*Engineering Philosophy and Ethics in Society*)⁴.

Transumanismului îi sunt dedicate conferințe internaționale⁵, se organizează workshop-uri, au fost create grupuri specializate pe rețelele de socializare⁶ pentru a propaga și promova noutățile și au apărut primele jurnale științifice⁷ ale acestui curent de gândire.

³ Temele conferințelor internaționale PHEADE: 2009 - *Philosophy of Engineering and Artifact in the Digital Era (an exploratory workshop)*; 2010 - *The Engineerd Singularity*; 2011 - *From Natural to Artificial. Trends and Challenge in the Philosophy of Information*; 2012 - *The wisdom in the Emergent Technologies Era*; 2013 - *Creativity, Entrepreneurship, Education & Spirituality in the Digital Era*; 2014 - *Ethics and Predictions of the Future of Technology. Technoethics in the Age of Surprise*; 2015 - *Artifactual Reality*.

⁴ Temele conferințelor internaționale EPHEs: 2012 – *Engineering, Philosophy and Ethics of the Knowledge Society in Search for a Spiritual Turn*; 2014 – *Enhancement & Morality in the Digital Era. Global, Political, Economic & Social Issues*; 2015 – *Challenges and Crises of a Technological*.

⁵ În 2017 a fost organizată la Roma, la „John Cabot” University, cea de-a IX-a conferință intitulată *The 9th beyond Humanism Conference*; în 2018 a avut loc cea de-a 10 ediție a conferințelor *Beyond Humanism* intitulată *Cultures of Posthuman* la Universitatea „Lower Silesia” în Wrocław, Polonia; în același an, la Universitatea Twende din Olanda a avut loc conferința intitulată *Human-Technology Relations: Postphenomenology and Philosophy of Technology*; în același an, a avut loc conferința *Investigating Transhumanisms and their Narratives* la Universitatea Lille Catholic din Franța.

La Universitatea „Babeș Bolyai” din Cluj Napoca a luat ființă *Cercul de Transumanism, Postumanism, Metaumanism*, iar la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași a avut loc conferința intitulată *Transumanismul și stimularea creativității*, susținută de prof. univ. dr. Nicu Gavriluță.

⁶ Ideile transumaniste au beneficiat de un spațiu propice de popularizare în mediul virtual, cu ajutorul blogurilor și website-urilor. De asemenea, în rețelele de socializare s-au înființat grupuri precum *Transhumanism* („Transumanismul”) sau *Quantum Age Transhumanism* („Transumanismul erei cuantice”). Prin intermediul acestora, cercetătorii și persoanele interesate pot afla informații despre conferințe, despre cercetări în domeniul noilor tehnologii și a modului în care tehnologiile de bioameliorare ar putea fi utilizate pentru a îmbunătăți calitatea vieții ș.a., a se vedea: *Transhumanism Australia*, disponibil pe: <https://www.transhumanism.com.au/blog>, (accesat la data de 23.05.2019), *Christian Transhumanism*, disponibil pe: <https://www.christiantranshumanism.org/blog>, accesat la data de 23.05.2019, *Humanity+*, disponibil

Sunt tot mai des inițiate și publicate cercetări *transumaniste*, cum sunt cele dedicate consecințelor aplicării noilor *tehnologii* de *bioameliorare*, cele referitoare la *etica* utilizării noilor *tehnologii* sau cele legate de riscurile asociate acestora.

Augmentarea capacităților fizice ale corpului omenesc și *augmentarea psihicului uman* sunt *subiecte predilecte* ale acestor cercetări *transumaniste*. Ele atrag discuții și dezbateri referitoare la probleme cu care omenirea nu s-a mai confruntat până acum: *concentrarea* puterii tehnologice în mâinile unei elite, posibilitatea de a acționa împotriva umanității sau *digitalizarea conștiinței*.

Riscurile utilizării fără discernământ a *tehnologiilor revoluționare*, în funcție de gradul de impact al acestora, variază de la probleme care implică discuții de *etică* și deontologie ce țin de oportunitatea *tehnologizării* vieții și până la riscul suprem, adică la cele care vizează posibilitatea extincției speciei umane. De cealaltă parte, *beneficiile* par a contrabalansa riscurile, pentru că transumanisții au ca scop atât descoperirea de noi *tehnologii* care să permită *extinderea* vieții și *depășirea limitărilor biologice*, cât și încetinirea procesului de îmbătrânire.

Filosofia actuală se află în fața unor *noi provocări*, întrucât locurile în care este auzit discursul filosofic sunt din ce în ce mai diferite : pe de o parte, este coborât la nivel cotidian, făcându-se accesibil, însă pe de altă parte continuă și la nivelul învățământului universitar. Sunt dezbătute *riscurile* utilizării noilor *tehnologii*, schimbarea *ontologică* a condiției umane în contextul *ameliorării* ființei umane și a supraviețuirii speciei umane. Etica trebuie, de asemenea, să ofere răspunsuri la noile provocări date de evoluția *tehnicii* și *tehnologiei*. Se încearcă așadar, în mod exhaustiv, descifrarea misterelor ființei (umane), motiv pentru care putem spune că ne îndreptăm către o nouă etapă sau, poate, către o nouă formă de umanism⁸

Noutatea tezei constă în faptul că tot mai multe direcții de cercetare în ceea ce privește noile *tehnologii* au în vedere modificarea *condiției umane* actuale și depășirea limitărilor biologice ale omului din specia actuală. Implementarea acestor *tehnologii* de ameliorare umană ar putea presupune și o schimbare *ontologică* ceea ce, din perspectivă filosofică înseamnă o regândire a condiției individului în lume, dat fiind faptul că se pune accentul pe prelungirea (oarecum nelimitată) a vieții omului.

Ceea ce marii filosofi ai modernității au conturat în filosofii lor este preluat de susținătorii *transumanismului* și adaptat unei noi epoci, acest lucru însemnând că ideile referitoare la progres, supraom sau rațiune au fost preluate și recontextualizate. Dezvoltarea noilor *tehnologii* și *implementarea* acestora în ceea ce privește omul trebuie să răspundă unor întrebări care fac referire la relația individului cu sine, cu celălalt, la relația eu-celălalt sau la modul în care ar putea fi privită alteritatea în condițiile în care există posibilitatea ca o serie de specii să fie ridicate la nivel de conștiință.

pe:<https://humanityplus.org/>, accesat la data de 23.05.2019, What is Transhumanism, disponibil pe: <https://whatistranshumanism.org/>, accesat la data de 23.05.2019, U.S. Transhumanist Party/Transhuman Party, disponibil pe: <http://transhumanist-party.org/>, accesat la data de 23.05.2019

⁷*Journal of Evolution and Technology*, disponibil la adresa:<https://jetpress.org/>, și *Journal of Posthuman Studies*, disponibil la adresa: http://www.psupress.org/Journals/jnls_JPHS.html.

⁸ Viorel Rotilă, *An Alternative to Post-humanism Neo-humanism. The Argument of Consciousness Singularity*, în C. Ignătescu, A. Sandu & T. Ciulei (eds), *Rethinking Social Action. Core Values in Practice*, Suceava, 2017, pp. 709-718.

Din acest motiv, considerăm că sarcina filosofiei este de a oferi răspunsuri, atât din punct de vedere *ontologic* cât și din punct de vedere *etic*, la viitoarele provocări cu care se va confrunta omul, atât cel neameliorat cât și cel care, prin intermediul noilor *tehnologii*, și-a alterat condiția umană.

În această lucrare se va realiza o analiză a miturilor modernității așa cum au fost ele analizate de filosofii acelor timpuri, pentru ca ulterior să se sublinieze modul în care au fost recontextualizate de filosofii transumanști.

2. Scopul, obiectivele și structura lucrării

Ipoteza acestei lucrări este aceea că *transumanismul este o nouă formă de umanism*.

Ne propunem, așadar, să analizăm *trei mituri* ale modernității aduse în prim plan de *transumanism* și recontextualizate: mitul supraomului, mitul progresului și mitul rațiunii.

Pe lângă analiza acestor mituri, în această lucrare va fi realizată și o cercetare a evoluției gândirii etice, plecând de la etica specifică *modernității* și ajungând la etica responsabilității, care vine să evalueze acțiunile creatorilor de biotehnologii specifice *transumanismului*.

Tema lucrării este construcția unei critici a imaginii prospective oferite de *transumanism*, prin ideile legate de propunerile de extindere a vieții, de ameliorare sau de digitalizare a conștiinței.

În cadrul acestui demers, vor fi aduse în discuție subiecte precum: problematica *omului* (supraomului), *rațiunea* și *progresul*, pe care le vom analiza comparativ, începând cu scrierile filosofilor moderni și terminând cu perspectivele actuale. De asemenea, vor fi analizate consecințele bioameliorării și ale digitalizării conștiinței.

La sfârșitul acestei cercetări vom încerca să construim o propunere de *etică* bazată pe responsabilitate, care să asigure grija față de generațiile prezente și viitoare.

Obiectivele prezentei lucrări sunt:

(1) identificarea unor *mituri ale modernității* recontextualizate de *transumanism*;

(2) crearea unei *schițe* a unei viitoare *construcții etice a transumanismului*;

Luând în considerare *complexitatea structurii* lucrării, am încercat să sintetizăm conținuturile astfel încât să putem ajunge la îndeplinirea obiectivelor propuse.

3. Metodologia cercetării

Modelele de analiză utilizate în această cercetare au la bază argumentarea conceptuală, interpretarea, studiul și descrierea miturilor moderne referitoare atât la conceptele de supraom și imortalitate, cât și la cele legate de progres și rațiune.

Accentul este pus pe *metode din sfera dialecticii*, care oferă posibilitatea unei critici mult mai nuanțate a *transumanismului*.

Primul capitol al lucrării este unul dedicat unor clarificări contextuale, conceptuale și tematice precum: contextul apariției *transumanismului*, terminologia specifică cu care se operează și legătura dintre filosofia tehnologiei și *transumanism*. Este realizată, de asemenea, o prezentare generală, plecând de la ideile expuse de unii cercetători precum Nick Bostrom, Julian Săvulescu și Stefan Lorenz Sorgner, fiind analizate atât opiniile *tehnooptimiștilor*, cât și criticile celei mai „periculoase idei din lume⁹”, așa cum susține Francis Fukuyama.

Transumanismul urmărește extinderea limitelor biologice ale ființei umane, propunând o serie de soluții pentru prelungirea vieții și atingerea *imortalității*, precum digitalizarea conștiinței sau crearea de indivizi *ameliorați* rezistenți la boli.

Depășirea limitelor biologice și ontologice ale individului se poate realiza, consideră *transumanismul*, prin intermediul noilor *tehnologii*. În cadrul acestui capitol este propus un *model* de înțelegere a *limitelor ontologice*, plecând de la ideile filosofului indian Abhinavagupta. Revalorizarea filosofiei sale ar permite o regândire a *limitelor* ființei umane în *transumanism*, limitările în *temporalitate*, în *capacitatea de cunoaștere*, în *plenitudine*, în *cauzalitate* și în *puterea creatoare*, putând fi asociate cu *categoriile din filosofia europeană*.

⁹ Francis Fukuyama, *Transhumanism: the World's most Dangerous Idea*, disponibil la adresa: <http://www.au.dk/fukuyama/boger/essay/>, consultat la data de: 02.07.2018.

CAPITOLUL I

CE ESTE TRANSUMANISMUL?

Dificultatea demersului și complexitatea subiectului propus de această teză fac necesare o serie de precizări terminologice și de clarificări conceptuale privind *transumanismul*, în contextul unei constelații ideatice din care fac parte și conceptele de *umanism*, *modernism*, *postmodernism*, *transmodernism*.

Omul a fost și este, mai mult sau mai puțin direct, în centrul cercetării filosofice și al diverselor discipline conexe. Întrebările la care cercetătorii caută astăzi răspunsuri nu diferă cu mult de cele pe care și le-au pus înaintașii: *Ce este omul?* Cum ne putem îmbunătăți viața? Cum putem progresa? Perspectivele care stau la baza înțelegerii *ființei umane* depind de o diversitate de factori, precum: context socio-cultural, educație, resurse economice, *tehnologii*.

I.1. De la *umanism* la *transumanism*

Înțelegerea *transumanismului* depinde de modul în care sunt înțelese *umanismul*, și modernitatea cu toate caracteristicile și particularitățile specifice acestor termeni. Ceea ce se dorește a fi evidențiat este faptul că noul *umanism* (definit în această teză ca fiind *neo-umanism*) își are rădăcinile tot în *umanismul* modernității, însă cu specificitatea societății actuale. Ideile despre *progres*, *raționalitate* sau (supra)om au evoluat, acest lucru fiind determinat de evoluția științifică și de dezvoltarea tehnologică tot mai accelerată. Pe de altă parte, ceea ce se dorește a fi decodat (în vederea realizării unui salt în evoluția umană) este tocmai conștiința omului.

Plecând de la ideile expuse anterior, se consideră că modurile de manifestare și acțiune ale ființelor umane în diferitele perioade istorice, progresul societăților omenești, permanenta dorință de perfecționare prin educație sunt doar câteva dintre aspectele care trebuie luate în considerare, pentru că aceste aspirații ale individului au dăinuit de-a lungul multor perioade istorice și culturale.

Umanismul este o *mișcare culturală* amplă, cu manifestări în multe domenii și aplicații educative largi, caracterizată de *prezența întemeietoare a ființei umane*, cu toate dimensiunile ei, în centrul celor ce sunt.

Nemulțumirea față de arta și literatura medievală și față de excesele teologiei¹⁰ s-a manifestat prin interesul față de cultura antichității: *antropocentrism*, *recunoașterea valorilor umane*, *rațiunea* și întoarcerea la logica aristotelică promovarea unor idei precum *optimismul*,

¹⁰ Florica Neagoe, *Umanismul și Renașterea filosofică* în Gh.Al. Cazan, Simion Ghiță, Gh. Vlăduțescu (coord.), *Istoria filosofiei moderne și contemporane*, Vol I. (*De la Renaștere la epoca „luminilor”*), Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1984, pp. 36-45.

gloria și prestigiul – ca ambiții care înobilează *omul*, frumusețea feminină – recuperată din figura zeiței Venus, ca *model de feminitate* ș.a.

Această reorientare a intereselor culturale și a creativității a fost una firească de vreme ce *umanismul antichității* pune accentul pe individ, lumea semnificând splendoare, ordine, armonie cosmică și proporționalitate sau participare la lumea perfectă a ideilor¹¹

Epoca modernă a adus cu sine resuscitarea interesului pentru valorile antichității, scoaterea individului de sub *tutela teocratică* specifică Evului Mediu – una care a marcat *creativitatea și comportamentul* cultural prin caracterul său *religios excesiv*. Întoarcerea la antichitate nu a reprezentat doar întoarcerea la operele anticilor, ci și întoarcerea la originile vieții umane și la *valorile culturale* de la acea vreme. *Idealul* consta în *înțelegerea lumii și a omului însuși*, a armoniei dintre *viața intelectuală și cea practică* în congruența dintre *gustul estetic și regulile eticii*.

Cu referire contextul al apariției umanismului, s-a considerat că a descifra *taina* despre om semnifică a descifra *taina existenței*¹², *umanismul* semnificând în același timp a medita și „a te îngriji ca *omul* să fie *uman* și nu *ne-uman*, «inuman», adică în afara esenței sale”¹³.

Umanismul modern – și prin aceasta *modernismul* însuși – se constituie, prin intermediul pasiunii pentru *istoricitate*, ca element cheie al gândirii europene, *devenirea omului* vădind în faptul că el este o ființă deschisă, liber să decidă, conștient de *drepturile* sale din perspectivă *juridică* și având un *mod de a acționa* care stă sub semnul *imperativelor etice*.

I.2. Clarificări și asumări terminologice

Sensul contemporan al termenului *transumanism* a fost dat de Fereidoun Esfandiary, filosof iranian-american, cunoscut sub pseudonimul FM-2030, care a început să identifice persoanele care utilizau noile *tehnologii*¹⁴. În zilele noastre, cercetătorii din acest domeniu au considerat că termenul de *transumanism* semnifică:

- credința sau *teoria* că rasa umană poate *evolua* dincolo de *limitele* sale fizice și mentale actuale, în special prin intermediul *științei și tehnologiei*¹⁵;

¹¹ Teoria ideilor îi aparține filosofului grec Platon și se regăsește în *Republica*, Editura Antet Revolution, București, 2005– cărțile VI-VII, *Banchetul*, *Phaidon* și *Phaidros*.

¹² Nikolai Berdiaev, *Sensul creației. Încercare de îndreptățire a omului*, traducere realizată de Anca Oroveanu, Editura Humanitas, București, 1992, p.67.

¹³ Martin Heidegger, *Repere pe drumul gândirii*, Editura Politică București, 1988, p. 302.

¹⁴ FM-2030, *Are you Transhuman: Monitoring and Stimulating your Personal Rate of Growth in a Rapidly Changing World*, Warner Books, New York, 1989.

¹⁵ *English Oxford Living Dictionaries*, disponibil pe: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/transhumanism>, consultat la data de 07.07.2018.

- *filosofie a vieții* care caută continuarea și accelerarea *evoluției* vieții inteligente dincolo de forma și *limitările umane* actuale, prin intermediul științei și *tehnologiei*, ghidate de principii și *valori* care promovează viața¹⁶;
- *o filosofie bazată pe rațiune* cât și o mișcare culturală care afirmă posibilitatea și dorința de *ameliora* fundamental *condiția umană* prin intermediul științei și filosofiei¹⁷;
- *mișcare socială și filosofică* dedicată promovării cercetării unor *tehnologii* robuste de dezvoltare a *omului*. Astfel de *tehnologii* ar putea crește recepția senzorială umană, capacitatea emotivă sau capacitatea cognitivă, precum și îmbunătățirea sănătății și extinderea vieții umane, aceste modificări, care rezultă din adăugarea de *tehnologii* biologice sau fizice, putând fi integrate în corpul uman¹⁸;
- *viziune* care anticipează omenirea de mâine: înțelegerea *calităților și caracteristicilor* viitoare ale inteligenței, pașii urmăriți în atingerea acestor calități și caracteristici, identificarea și gestionarea *riscurilor* și al caracteristicilor negative ale *viitoarei vieți inteligente*¹⁹.

Transumanismul poate fi văzut și ca o *perioadă de tranziție* de la umanismul clasic (modern, postmodern) la o *viitoare formă de umanism*²⁰ sau ca *mișcare culturală internațională*²¹. Astăzi, *transumanismul* a devenit o *mișcare de talie internațională*, unii cercetători considerând că la baza lui stau modernitatea și postmodernitatea, datorită *antropologiei* moderne, *eticii* moderne, *științei* moderne și a influenței sale asupra eticii, prioritizării *libertății* umane și a consecințelor etice ale acesteia, *identității ambivalente* a modernității și a *postmodernității*, caracterizată prin: antiraționalism, eșuarea proiectului modernității, neîncrederea în metapovestiri, tehnostiință, un sistem complementar modernității, dar diferit de proiectul Modernității, umanizarea eticii²².

Transumanismul poate fi văzut și din perspectiva dezvoltării ființelor umane pe plan cultural și spiritual, într-o societate care să permită concilierea între omul interior cu omul exterior. Plecând de la ideea *dezvoltării integrale a ființei umane*, atât din perspectivă *socială și culturală*, cât și din punct de vedere personal și spiritual, se naște o *sinteză* umanistă nouă, în condițiile *transdisciplinarității*, tot sub denumirea de *transumanism*²³.

Transumanismul susține *bioameliorarea* omului, cu scopul de a elimina aspectele nedorite ale existenței umane precum *boala, bătrânețea* sau *moartea* și de a extinde în mod nelimitat viața. Prin intermediul *noilor tehnologii*, se afirmă că se vor crea indivizi transumani, care vor avea capacități fizice și cognitive mult ameliorate față de indivizii din

¹⁶ Max More, *Transhumanism. Towards a Futurist Philosophy*, 1990,1996, disponibil la: <https://web.archive.org/web/20051029125153/http://www.maxmore.com/transhum.htm>, consultat la data de 07.07.2018.

¹⁷ Max More, *H+: True transhumanism. Global Spiral*, 9 (9), 2009, disponibil la adresa: <http://www.metanexus.net/essay/h-true-transhumanism>, consultat la data de 07.07.2018.

¹⁸ *Encyclopedia Britannica*, disponibil pe: <https://www.britannica.com/topic/transhumanism>, consultat la data de 07.07.2018.

¹⁹ Transpolitica – Anticipating tomorrow's politics, disponibil pe: <https://transpolitica.org/manifesto/faq/>, consultat la data de 07.07.2018.

²⁰ Fred Bauman, *Humanism and Transhumanism*, în *The New Atlantis. A Journal of Technology and Society*, numărul 29, 2010, pp. 68-84.

²¹ Nick Bostrom, *A History of Transhumanism Thought*, în *Journal of Evolution and Technology*, volumul 14, numărul 1, 2005, pp. 1-30.

²² Luis Miguel Pastor, Jose Angel Garcia Cuadrado, *Modernidad y postmodernidad en la genesis del transhumanismo-posthumanismo*, în *Cuadernos de Bioetica*, volumul XXV, numărul 3, 2014, pp. 335-350.

²³ Eugène Ionesco, *Prezent trecut, trecut prezent*, traducere de Simona Cioculescu, Editura Humanitas, București, 1993, p. 36

actuala specie, în centrul *transumanismului*²⁴ aflându-se *demnitatea umană*²⁵, ridicată la nivel planetar și cosmic:

„Dacă proiectul *transumanismului* se va realiza, *ființa umană* se va transforma din ce în ce mai mult în *mașină* și mașina va deveni din ce în ce mai *umană*. Susținătorii acestei mișcări pledează pentru utilizarea *biotehnologiei* pentru a îmbunătăți caracteristicile fizice și mentale ale ființelor umane. *Îmbătrânirea* și *moartea* sunt considerate *nedorite*. *Selecția naturală* este considerată ca fiind depășită și este înlocuită cu *selecția tehnologică*. Proiectul major este de a elimina orice forță *transcendentă* și de a o înlocui cu *omul-mașină* cu inteligență supraomenească. *Transumanii*, pe care unii filosofi și ideologi îi numesc, din evidente precauții oratorice, «*oameni ameliorați*», vor constitui o nouă specie, *bio-tehnologică* societatea viitoare împărțindu-se între «*transumani*» și «*vechi umani*» care vor fi inevitabil servitorii *transumanilor*»²⁶.

Așadar, *tehnologia* va reconfigura *statutul ontologic* al ființei umane iar limitările biologice vor fi depășite.

Organismele cibernetice sau *cyborgii* sunt *entități* care ar putea fi create cu ajutorul noilor *tehnologii*, dar care, pentru a *supraviețui*, au nevoie de simbioza cu un organism viu uman. *Cyborgii* sunt ființe a căror abilități fizice se extind dincolo de limitele normale ale omului prin elemente artificiale integrate în corpul uman.

Dintre *tehnologiile*²⁷ care ar putea fi integrate într-un organism pot fi aici amintite:

Tehnologii externe generale ale corpului care constau în proteze (de rețină, implanturi pentru auz); acestea au rolul de a restaura o serie de funcții pe care un organism le-a pierdut și pot fi controlate prin intermediul unei interfețe creier-calculator; *tehnologii* de ameliorare a simțurilor cum sunt, de exemplu, *tehnologiile* de ameliorare a epidermei și care constau într-o serie de circuite epidermale imprimate pe suprafața pielii;

Tehnologii de ameliorare implantate în corp care constau în implanturile active și implanturile pasive. Implanturile pasive sunt *tehnologii* implantate în organism dar care nu interacționează cu acesta; scopul lor este acela de a colecta informații. Un exemplu de *tehnologie* pasivă este *radiofrecvența* sau *tehnologii wireless* subcutanate. *Implanturile active* constau în senzori *biometrici* precum stimulatoarele cardiace și *defibrilatoare* care monitorizează și corectează funcțiile inimii și implanturi funcționale non-medicale, cum este spre exemplu senzorul online care detectează seismele și îi permite individului să simtă cutremurele prin vibrații;

Tehnologii de ameliorare sau modificare la nivelul creierului: interfețele om-calculator²⁸ sunt utilizate pentru a detecta grupele de *neuroni* afectați de boli; acest tip de

²⁴ Nick Bostrom, *The Transhumanist FAQ – A General Introduction*, Version 2.1 (2003), disponibil la adresa: <https://nickbostrom.com/views/transhumanist.pdf>, consultată la data de 09.05.2019.

²⁵ Nick Bostrom, *A History... op.cit.*, pp. 1-30.

²⁶ Conferința inaugurală la colocviul „Filosofia și istoria în universitatea contemporană: provocări, confruntări soluții”, în cadrul Congresului internațional „*Diaspora în cercetarea științifică și învățământul superior din România – Diaspora și prietenii 2016*”, Timișoara, 25-27 aprilie 2017, disponibil la: http://convorbiri-literare.ro/?p=7586#_ftn9, consultat la data de 08.07.2018.

²⁷ Clasificarea tehnologiilor cyborg a fost realizată de Woodrow Barfield, Alexander Williams, *Cyborgs and Enhancement technologies*, în *Philosophies*, volumul 2, numărul 4, 2017, pp. 1-18.

tehnologii sunt denumite în literatura de specialitate drept *tehnologii de suprimare a activității neuronale*²⁹. Prin intermediul acestui tip de *tehnologie* se pot controla brațele robotice³⁰;

Exoskeletonii: *tehnologii* utilizate pentru a *ameliora* diferite *abilități* și care constau în proteze sportive sau *extensii mecanice* ale membrelor pentru a spori performanța³¹.

Postumanismul sau *post-umanismul* este un termen care are înțelesul de *dincolo de umanism* și are mai multe accepțiuni, unele sinonime cu termenul *transumanism*.

În această cercetare, termenul *postumanism* este utilizat pentru a descrie o viitoare epocă în care indivizii au fost deja bioameliorați prin intermediul *tehnologiilor*, indivizii *postumani* fiind acele persoane care și-au depășit limitările biologice și au atins obiectivele *transumaniste*³², alături de alte entități, non-umane: computere, plante sau animale³³.

Postumanismul are și o latură filosofică în măsura în care este legat de respingerea granițelor construite de către gândirea umanistă clasică și iluministă: antropocentrism, gândire politică sau științifică focalizată numai pe ființa umană, *regândire* a condiției omului în lume.

Termenul de *individ postuman*, nu numai că nu are o definiție unanim sau larg acceptată în cadrul comunității științifice, ci este negociat de opinii de cele mai multe ori contradictorii. Bibliografia actuală a *postumanismului* evidențiază faptul că *indivizii postumani* (*intelență artificială*, *cyborgi*, indivizi care au capacitatea de a se *auto-programa* sau de a se *auto-repara*)³⁴ nu iau naștere din indivizii umani, ci sunt entități care au depășit limitările biologice actuale, caracterizați de agregarea conștiinței umane, a inteligenței artificiale și a conștiinței digitalizate.

În aceste condiții, *epoca postumană* este acea epocă în care indivizii umani, așa cum sunt cunoscuți astăzi nu mai există, umanitatea fiind înlocuită cu indivizi *non-umani* *conștienți de sine* (*intelența artificială*) *care vor conviețui cu specii umane bioameliorate*.

Individul postuman mai poate semnifica o specie care s-ar putea situa pe un plan superior al existenței, asemenea divinității³⁵, dat fiind faptul că în momentul apariției acestora ne-am putea afla într-un moment de *singularitate a conștiinței*³⁶.

²⁸ Interfața neurală sau interfața om-calculator este o meotdă de comunicare cu creierul prin intermediul unui dispozitiv extern care are ca scop cercetarea și augmentarea anumitor funcții precum cele cognitive sau senzoriale.

²⁹ Morten Kringelbach, Ned Jenkinson, Sarah Owen, Tipu Aziz, *Translational principles of deep brain stimulation*, în *Nature Reviews Neuroscience*, numărul 8, 2007, pp. 623-635.

³⁰ În 2012 la National Institute of Health al Statelor Unite s-a efectuat un studiu în care o femeie paralizată a reușit să bea o băutură cu un braț robotic. Articolul este disponibil la adresa: <https://www.nih.gov/news-events/news-releases/paralyzed-individuals-use-thought-controlled-robotic-arm-reach-grasp>, consultat la data de 30.06.2018.

³¹ Luke Mooney, Hugh Herr, *Biomechanical Walking Mechanism Underlying the Metabolic Reduction Caused by an Eautonomus exoskeleton*, în *Journal of Neuroengineering and Rehabilitation*, volumul 13, numărul 4, 2016, disponibil la adresa: <https://jneuroengrehab.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12984-016-0111-3>, consultat la data de 30.06.2018.

³² Nick Bostrom, *Transhumanist Values*, în *Review of Contemporary Philosophy*, volumul 4, 2005, disponibil la adresa: <https://nickbostrom.com/ethics/values.html>, consultat la data de 09.05.2019.

³³ Theodore Schatzki, *Introduction: Practice Theory*, în Theodore R. Schatzki, Karin Knorr Cetina, Eike von Savigny, *The Practice Turn in Contemporary Theory*, Editura Routledge, New York, 2001, pp. 10-11.

³⁴ Termenul de postuman provine din domeniul precum futurologie sau artă contemporană.

³⁵ Michael E. Zimmerman, *The Singularity: A Crucial Phase in the Divine Self-Actualization?* în *Cosmos and History: the Journal of Natural and Social Philosophy*, volumul 4, numerele 1-2, 2008, pp. 347-370.

³⁶ Ray Kurzweil, *The Singularity is Near. When Humans Transcend Biology*, Editura Viking, New York, 2005.

Așa cum a fost deja subliniat, discuțiile și dezbaterile despre *postumanism* sunt adesea contradictorii: pe de o parte, termenul *individ postuman* este înțeles ca fiind sinonim cu *cyborg*³⁷, iar pe de altă parte, se consideră că în *epoca postumană*, oamenii din actuala specie vor conviețui cu indivizi din alte specii (ridicați la nivel de conștiință), modificați prin intermediul *tehnologiilor* de bioameliorare.

Cea mai importantă observație este aceea că în *postumanism*, dispare ideea conform căreia omul se află în centrul universului, în măsura în care fiecare specie este considerată la fel de importantă ca și celelalte.

Non-prezența ființei umane așa cum o înțelegem astăzi în centrul entităților conștiente este direct legată de existența *viitoarelor generații*³⁸ și de viitoarele entități umane sau umanoide, care ar putea exista în viitor.

Astfel, termenul de *non-prezență* trimite și la *indivizi umani care nu s-au născut încă*.

(*Bio*)ameliorarea umană („human enhancement”) este o transformare temporară sau permanentă a individului realizată cu scopul de a depăși actualele limite biologice ale speciei umane. Acest tip de îmbunătățire se realizează prin intermediul unor *tehnologii* evoluate (cum sunt, cu titlu de exemplu, *nanotehnologiile*, *biotehnologiile* sau *ingineria genetică*) și conduce la o variată gamă de rezultate, de la eliminarea aspectelor nedorite din punct de vedere biologic până la crearea deliberată de indivizi cu trăsături perfecționate, care să le asigure o rezistență sporită la boli sau o durată neobișnuit de îndelungată de viață.

O tentativă de clasificare a *tehnologiilor* de bioameliorare face următoarele distincții:

- *Tehnologii existente*, de reproducere, care pot fi mentale și fizice. *Tehnologiile* fizice³⁹ fac referire la *tehnologiile* de reproducere umană medical asistată, la alte *tehnologii* medicale, nootropice, proteze și implanturi medicale sau cele care ameliorează eficiența cognitivă precum internet, calculatoare, telefoane mobile⁴⁰;
- *Tehnologii emergente*⁴¹;
- *Tehnologii speculative*: ar permite *digitalizarea conștiinței* sau exocortex⁴² și prelucrarea de date externe cu scopul de a spori procesele cognitive.

Decizia de *bioameliorare* ridică o serie de probleme etice, legat de modul în care utilizăm aceste *tehnologii* pentru modificarea structurii ADN. Spre ilustrare, este posibil să creăm indivizi cu o moralitate de *sclav* (adică supuși) și alții cu o moralitate de *stăpân*, așa cum afirma Friedrich Nietzsche acum două secole.

³⁷ Katherine Hayles, *How we became Posthuman: Virtual Bodies in Cybernetics Literature and Informatics*, Editura Universității din Chicago, Chicago, 1999, pp. 247-282.

³⁸ Termenul de non-prezență semnifică absență, însă în această lucrare el este utilizat cu referire la generațiile viitoare. Termenul se utilizează mai mult în domeniul ecologiei și ecoeticii pentru a sublinia nevoia de raționalitate în utilizarea resurselor pământului.

³⁹ Transplant de organe, chirurgie plastică medicamente pentru augmentarea performanțelor, proteze, s.a.

⁴⁰ Cristina Lanni, Silvia Lenzen, Alessia Pascale, Igor del Vecchio, Marco Racchi, Francesca Pistoia, Stefano Govoni, *Cognition enhancers between treating and doping the mind*, în *Pharmacol Research*, volumul 57, numărul 3, 2008, pp. 196-213.

⁴¹ Tehnologiile emergente sunt acele tehnologii noi care comportă riscuri mari și care nu și-au dovedit deocamdată „viabilitatea” pe piață, Daniele Rotolo, Diana Hicks, Ben R. Marin, *What is an Emerging Technology*, în *Research Policy*, Volumul 44, numărul 10, 2015, pp. 1827-1843.

⁴² Termenul este sinonim cu interfața neurală.

De asemenea, se pune problema *inegalităților sociale* care ar putea surveni între indivizii ameliorați și cei neameliorați. Dat fiind faptul că fiecare individ este diferit, la fel cum sunt și comunitățile și contextele sociale, *tehnologiile de bioameliorare* nu pot rezolva nici *inegalitățile* sociale, nici gestiunea *valorilor* ori a așteptărilor legate de fericire sau bunăstare.

*Digitalizarea conștiinței (mind uploading)*⁴³ este un concept ipotetic care presupune „copierea și lipirea informațiilor” din creier în calculator. Ideea de bază în ceea ce privește acest proces este că odată digitalizată, „noua” conștiință va putea răspunde la stimuli la fel ca și mintea originală, înainte de a fi copiată⁴⁴.

Astăzi se consideră, cel puțin la nivel teoretic, că există două metode prin care s-ar putea realiza acest proces: pe de o parte, prin *scanarea și cartografierea* celor mai importante caracteristici ale creierului uman urmate de *transferul și stocarea* informației într-un dispozitiv computațional iar pe de altă parte, prin copierea și *înlocuirea* treptată a neuronilor⁴⁵.

Digitalizarea conștiinței reunește cercetători din domenii precum *neuroștiințe, informatică sau medicină* și promovează ideea conform căreia, prin *emularea* în masă a creierului, s-ar putea ajunge la un moment de *singularitate tehnologică*⁴⁶, acum realizându-se experimente pe animale în vederea extragerii de informații din creierul dinamic funcționând⁴⁷.

Scopul *digitalizării conștiinței* este acela de a obține imortalitatea, pentru *transumanști* fiind considerată o *tehnologie* pentru *extinderea vieții*, dat fiind faptul că ar putea fi păstrate caracteristicile esențiale ale omului și a *identității speciei*, în cazul în care ar surveni un dezastru mondial.

Conceptul de *imortalitate digitală* a fost introdus în 1971 de către George Martin – biogerontolog american al Universității din Washington: dacă *informațiile și procesele minții* ar putea fi *disociate* de corpul biologic, ele nu ar mai fi legate de *limitele biologice* ale vieții umane și astfel s-ar reduce riscul de mortalitate a acestor informații⁴⁸. Motivul pentru care încă nu există *tehnologiile* necesare pentru *digitalizarea conștiinței* este acela că *creierul uman* este un sistem complex cu un conținut mare de *neuroni* și ar trebui simulată *funcția și structura* fiecărei molecule, precum și modul în care acestea interacționează⁴⁹.

⁴³Ca sinonime pentru *digitalizarea conștiinței* se mai folosesc și termenii de *transfer de minte* sau *copiere a minții*.

⁴⁴ Sim Bamford, *A framework for approaches to transfer of a mind's substrate*, în *International Journal of Machine Consciousness*, volumul 4, numărul 1, 2012, pp. 23-34.

⁴⁵ Pentru detalii, a se vedea: Anders Sandberg, Nick Bostrom, *Whole Brain Emulation. Technical Report*, Future of Humanity Institute, Oxford University, 2008.

⁴⁶ Ben Goertzel, *Human-level artificial general intelligence and the possibility of a technological singularity. A reaction to Ray Kurzweil's The Singularity is Near and McDermott's critique of Kurzweil*, în *Artificial Intelligence*, volumul 171, numărul 18, pp. 1161-1173.

⁴⁷ Kay Kendrick și alții, *Identifying natural images from human brain activity*, în *Nature*, 2008, numărul 452, volumul 7185, pp. 352-355.

⁴⁸ George Martin, *Brief proposal on immortality: an interim solution*, în *Perspectives in Biology and Medicine*, volumul 14, numărul 2, 1971, p. 339.

⁴⁹ *Blue Brain Project*, disponibil la adresa: <https://web.archive.org/web/20070127195551/http://bluebrain.epfl.ch/page18924.html>, consultat la data de 08.07.2018.

*Longevitatea*⁵⁰ semnifică o creștere considerabilă a *speranței de viață*. Dacă până nu demult omul era constrâns de lipsa de medicamente, războaie sau de boli incurabile, actualmente se pune accentul din ce în ce mai mult pe sănătatea fizică și psihică individul zilelor noastre raportându-se din ce în ce mai mult la o viață *longevivă*.

Speranța sa de viață s-a mărit odată cu trecerea timpului: în Statele Unite, spre exemplu, în jurul anului 1900, durata medie a vieții era de 48 de ani pentru ca, în anul 2002, să ajungă la 78 de ani.

A fost propus următorul tablou al evoluției în timp a speranței de viață:

- Era omului de Cromagnon – 18 ani;
- Egiptul antic – 25 de ani;
- Europa medievală (în jurul anilor 1400) – 30 de ani;
- Statele Unite ale Americii și Europa (în jurul anilor 1800) – 37 de ani;
- Statele Unite ale Americii (în jurul anilor 1900) – 48 de ani;
- Statele Unite ale Americii în jurul anilor 2000 – 78 de ani⁵¹.

Această sporire a *longevității* se datorează progreselor *tehnice* și *tehnologice* și a măsurilor din domeniul sănătății publice, termenul utilizându-se atât în contextul noilor *tehnologii* de *prelungire* a vieții în corpul biologic original, cât și al acelor *tehnologii* care ar putea prelungi viața într-un corp non-biologic, cum este *conștiința digitalizată*.

Principalele direcții în ceea ce privește *longevitatea* sunt legate de: medicina regenerativă, organele artificiale, clonarea terapeutică criogenia, neuromodelarea și *digitalizarea conștiinței*.

În domeniul *medicinii regenerative* se au în vedere următoarele: *prevenirea* și *combaterea* unor boli care sunt asociate procesului de *îmbătrânire*, *clonarea* organelor, intervenții la nivelul *genomului uman* ș.a. Cu toate că *îmbătrânirea* este considerată un proces natural, se susține utilizarea *tehnologiilor de bioameliorare* cu scopul prelungirii vieții, medicina dezvoltându-se atât de mult încât, prin anumite intervenții, se vor putea elimina unele boli prin modificarea genomului uman, se vor putea stopa îmbolnăvirile, se vor putea regenera anumite organe, oase, mușchi, celule și se vor augmenta funcțiile fizice sau mentale. Odată cu eliminarea bolilor și cu *ameliorarea* organismului, individul va trăi mai mult, va avea o *calitate* a vieții mai bună și va crește gradul de confort.

*Clonarea terapeutică*⁵² este o procedură prin intermediul căreia se pot crea copii ale organelor sănătoase pentru transplant, actualmente fiind utilizată în terapia de substituție celulară, fiind adesea asociată cu clonarea umană, motiv pentru care este necesară următoarea precizare: *clonarea umană* reprezintă crearea de copii ale indivizilor, în timp ce *clonarea terapeutică* se utilizează pentru a crea organe sau țesuturi pentru a le substitui pe cele bolnave,

⁵⁰ Pentru mai multe detalii cu privire la conceptul de longevitate, a se consulta Ilia Stambler, *A History of Life-Extensionism in the Twentieth Century*, PhD Dissertation, Bar-Ilan University, Ramat gan, 2014, disponibil la adresa: http://www.longevityhistory.com/read-the-book-online/#_Toc328319977, consultat la data de 30.06.2018.

⁵¹ Ray Kurzweil, *op.cit.* p. 242.

⁵² Charlotte Kfoury, *Therapeutic cloning: promises and issues*, în *McGill Journal of Medicine: MJM*, volumul 10, numărul 2, 2007, pp. 112-120.

fără să existe riscul *respingerii*. Un rol important în ceea ce privește clonarea terapeutică îl joacă *celulele stem*, care sunt prelevate de la *embrioni*⁵³.

Criogenia este înțeleasă ca fiind *conservarea* unui corp biologic în azot lichid la o temperatură de minus 196 de grade Celsius. Alături de alte tehnici de *prelungire* nelimitată vieții precum *digitalizarea conștiinței*, *criogenia* este o *tehnică* promovată în rândul gânditorilor *transumanști*. Ceea ce se dorește a se evidenția este faptul că aceasta *tehnică* nu este lipsită de riscuri, fiind privită cu scepticism, din cauza faptului că până în acest moment, nu se dispune de *tehnologia* necesară pentru a *readuce* la *viață* un individ care a fost *înghețat*.

Tehnologiile legate de transumanism sunt *tehnologiile* emergente și *tehnologiile* speculative.

Tehnologiile emergente sunt acele *tehnologii* care se află încă în fază de *dezvoltare* și care ar putea avea un impact economic și o eficiență mare, prin faptul că vor substitui o serie de *tehnologii* învechite cu altele mult mai eficiente și mai *performante*. Acest tip de *tehnologii* cuprinde neurotehnologiile, ingineria genetică umană, nanomedicina etc.

Tehnologiile speculative la care se face referire în această lucrare, cuprind *tehnologiile* pentru copierea sau transferul „minții” (*uploading mind*), denumite *tehnologii* pentru *digitalizarea conștiinței*.

Sclavagismul subtil (soft slavery) este o nouă formă de sclavie care ar putea fi posibilă cu ajutorul noilor *tehnologii* de *bioameliorare*. În antichitate, sclavii erau cei care erau folosiți pentru realizarea unor edificii *progresiste*, în lipsa vreunui *salt tehnologic* care să le favorizeze. Binecunoscute, în acest sens, sunt realizările din Egiptul Antic sau Babilon. Astăzi, prin *tehnologiile* de *bioameliorare*, s-ar putea crea o formă de *sclavie* în care indivizii nici măcar să nu fie conștienți de faptul că sunt *sclavi*, întrucât au fost „programați”(încă din faza de embrion) să nu își conteste condiția.

Dacă *sclavagismul* clasic este sclavia în sensul ei de bază sau istoric, *sclavagismul subtil (soft slavery)* este o formă de sclavie mascată, pentru că este ascuns în spatele confortului, apatiei, securității, confortului, indiferenței și iluziei libertății. Cine este *sclavul* și cine este *stăpânul* nu este clar și este în mod obișnuit ascuns de o ierarhie nesănătoasă care duce la *confuzia publică* între autoritatea bazată pe frică și autoritatea bazată pe o conducere liberă și transparentă care, la rândul ei, poate duce la o disonanță politică cognitivă și la o atitudine resemnată de tipul „pur și simplu așa este viața”.

Editarea genetică ar putea fi folosită pentru a crea indivizi cu însușiri superioare, dar și indivizi *supuși, complianți* la comenzi, cu o mentalitate a sclavilor.

Transreligiozitatea semnifică renunțarea la atitudinea de abolire a sacrului⁵⁴. În condițiile *transdisciplinarității* și ale *transumanismului*, această nouă formă de religiozitate nu face referire la vreo tradiție religioasă și nu pune accentul pe credința în Dumnezeu, ci este legată de prezența sacrului⁵⁵.

⁵³ Pe parcursul acestui proces, pre-embriionul moare, iar controversa clonării terapeutice este dată tocmai de acest aspect.

⁵⁴ Gabriela Niga, *Categora gotică – mijloc de transmitere a cunoașterii*, Universitatea Babeș Bolyai, teză de doctorat, 2012, p. 57, disponibil pe: https://ciret-transdisciplinarity.org/biblio/biblio_pdf/Gabriela_Nica_Final.pdf, accesat la data de 11.07.2018.

⁵⁵ *Idem*, p. 61.

Transreligiozitatea este *areligioasă*; ea leagă tradițiile și atitudinile, însă se află dincolo de orice discurs⁵⁶ și de aceea ea este analizată plecând de la alunecarea spre *inuman* a *umanismului* modernității⁵⁷, de la sărăcirea *vieții spirituale* și pierderea *reperelor fundamentale*⁵⁸ și până la întoarcerea la *sacralitate*, de această dată sub forma *autotranscendenței*.

Neo-umanismul este o formă de *umanism*. Constatările care duc la această afirmație au la bază faptul că *cercetările* în domeniul noilor *tehnologii*, al medicinei, psihologiei ș.a. se axează în principal pe om. Înțelegerea *conștiinței umane* ar conduce către o posibilă *singularitate a conștiinței*⁵⁹, iar dacă acest lucru s-ar întâmpla, atunci este posibil ca imaginea de până acum a omului să se schimbe radical, rezultatul fiind *redefinirea umanității*.

Conceptul de *singularitate a conștiinței* este utilizat în analogie cu *singularitatea tehnologică* și presupune faptul că este imposibil de imaginat ce se află dincolo de conștiință. În *singularitate*, limitele sunt extinse, astfel că se va da naștere unei noi forme de *existență* care are la bază caracteristici specifice omului. Dacă cea mai importantă *caracteristică* a *umanului* o constituie tot umanul, atunci tendința oamenilor este aceea de a se menține tot în interiorul *umanității*, pentru că obiectivele și rezultatele cercetării *conștiinței* vor conduce către un *nou umanism*⁶⁰. De fapt, prin intermediul noilor *tehnologii*, se încearcă decriptarea misterelor conștiinței; atunci când acest aspect va putea fi elucidat și esența omului va putea fi înțeleasă, abia atunci se va putea vorbi despre o nouă formă de umanism.

I.3.De la filosofia *tehnologiei* la *transumanism*

În societatea zilelor noastre, între om și *tehnologie* există o relație de interdependență, întrucât omul nu-și mai poate desfășura activitățile cotidiene fără *tehnologie*.

Individul secolului al XXI-lea este imersat în *tehnologie*: calculatoare, telefoane inteligente, aparatură medicală ș.a., iar *societatea* este saturată de tot felul de *artefacte*⁶¹, de la *hardware* la *software*, care modifică modul în care ne comportăm și ne raportăm la tot ceea ce ne înconjoară. Felul în care *interacționăm* cu celălalt s-a schimbat radical și continuă să se schimbe: utilizăm telefoane mobile și aplicații pe internet pentru a comunica în timp real cu persoane aflate în alte zone geografice, jocuri electronice pentru a ne petrece timpul liber. Mai mult, prin intermediul *tehnologiei* (screening-ul prenatal, RMN-ul, computerul tomograf ș.a.)

⁵⁶ Basarab Nicolescu, *Adonis și magia poeziei*, 2015, disponibil pe:<http://convorbiri-literare.ro/?p=4325>, consultat la data de 11.07.2018.

⁵⁷ Gabriela Nița, *Catedrala... op.cit.*, p. 52.

⁵⁸ *Idem*, p. 54.

⁵⁹ Termenul de singularitate a conștiinței provine din tradițiile budiste și taoiste. În convergență cu cele două tradiții, neuroștiințele explică faptul că acest tip de singularitate ar putea fi posibil.

⁶⁰ Viorel Rotilă, *Two Issues of Transhumanism: Insufficient evidence and epistemic arrogance*, în Antonio Sandu, Ana Frunză, Gabriel Gorghiu&Emilian Ciongaru, *New Approaches in Social and Humanistic Sciences*, Editografica, Bologna, 2016, pp. 463-468.

⁶¹ Structură artificială apărută în timpul experimentării asupra unui fenomen natural.

se pot depista posibilele probleme de sănătate ; practic, suntem înconjurați și dependenți de tehnologie.

Progresul tehnologic și științific a determinat apariția unor noi domenii de cercetare, cum ar fi *neuroștiințele, neuroetica, bioingineria*. Noile tehnologii au avut și au un mare impact socio-economic, astfel că au apărut noi locuri de muncă, au dispărut altele sau au fost eradicate boli care până nu demult erau considerate incurabile.

În același timp, unele realizări tehnologice au adus cu ele și o serie de calamități, dezastre, pierderi de vieți omenești. Un exemplu este acela al bombardamentelor atomice de la Hiroshima și Nagasaki din data de 6 august 1945, respectiv 9 august 1945.

Utilizarea irațională a noilor tehnologii duce cu necesitate la mari riscuri pentru om și societate. Nu doar utilizarea propriu-zisă a tehnologiilor generează riscuri, dar chiar și rezultatele acțiunilor indivizilor ulterioare utilizării tehnologiilor pot constitui factori direcți sau indirecti care să stea la baza apariției de noi pericole, gradul de severitate al unui risc implicând variabile precum: anvergura, intensitatea și probabilitatea de apariție.

În condițiile în care tehnologia este considerată tot mai mult o extensie a ființei umane, analiza relației om-tehnologie a dat naștere unei noi ramuri a filosofiei: *filosofia tehnologiei*. Tehnologia este orientată spre acțiune și viitor și are în centrul ei artefactul. *Filosofia tehnologiei* este un subdomeniu al filosofiei care studiază natura tehnologiei și efectele sale asupra vieții umane și a societății.

Termenul tehnologie își are rădăcinile în grecesul *techné*, care însemna și cunoaștere, dar și artă de a face, de a fabrica. De aceea, el era asociat și cu *episteme* și cu *poiesis*. Beneficiile aduse de tehnică și tehnologie (ca aplicare a tehnicii) au entuziasmat, de-a lungul vremii, mari gânditori. În epoca modernă, spre exemplu, Francis Bacon și René Descartes anunțau că omul va deveni stăpânul naturii: „cunoașterea este putere”⁶² și „omul va deveni stăpânul și posesorul naturii”⁶³.

Dialectica hegeliană a fost preluată și aplicată de Karl Marx în sistemul dinamicii confruntării claselor sociale și a mobilității financiare, oferind o perspectivă diferită, față de cele existente în epocă asupra muncii, sistemului economic. Marxismul a jucat un rol important în evoluția filosofiei tehnologiei, în condițiile în care, el a analizat și impactul social pe care îl are utilizarea tehnicii în producție. Teoretizând relația dintre putere, capitalism și tehnologie, Marx⁶⁴ a observat că tehnologia nu are un rol neutru în viața omului, aspect evidențiat și de neo-marxiști precum Andrew Feenberg⁶⁵, Graeme Kirkpatrick⁶⁶ sau Douglas Kellner⁶⁷.

⁶² Francis Bacon, *Religious Meditations, of Heresies*, 1597, disponibil pe: <http://www.quotationspage.com/quote/2060.html>, consultat la data de 27.06.2018.

⁶³ René Descartes, *Discurs despre metoda de a ne conduce bine rațiunea și a căuta adevărul în științe*, Editura Mondero, București, 1999, p. 66.

⁶⁴ Karl Marx, Friedrich Engels, *Capitalul*, Editura Politica, București, 1966, Volumul I, capitolul XIII, pp.380-51 și capitolul XXII, p. 589-620.

⁶⁵ Andrew Feenberg, *Transforming Technology. A Critical Theory Revised*, Editura Universității Oxford, New York, 2002, p. 39-62.

⁶⁶ Graeme Kiekpatrick, *Technology and Social Power*, Editura Palgrave MacMillan, Hants, 2008, pp.14-37, 63-86.

⁶⁷ Pentru detalii, a se vedea: Douglas Kellner, *Critical Theory, Marxism and Modernity*, Editura The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1992.

Atât abordările marxiste, cât și cele neo-marxiste ale *tehnicii* și *tehnologiei* au avut un caracter *dialectic*, întrucât se organizau în jurul unor *categorii polare* de concepte: opresiune-rezistență sau sclavie-eliberare. Cofrontarea și colaborarea dintre om și *tehnologie* au devenit atât de frecvente în viața individului, încât tehnologia a ajuns ulterior să fie parte a condiției umane, așa cum este evident și astăzi, esența, natura ascunsă, importanța în viața omului, efectele și locul pe care îl ocupă în societate atrăgând atenția unor gânditori precum Martin Heidegger, Hannah Arendt, Herbert Marcuse, John Dewey care au analizat modul în care *tehnologia* ne *influențează* viața, în sens *pozitiv* sau *negativ*, relația dintre *tehnologie* și *putere*, *tehnologie* și *educație* ș.a.

Spre sfârșitul secolului XX, sunt cercetate dezvoltarea tehnologică accelerată și noile *tehnologii* revoluționare, astfel că actualmente, sunt de interes teoretic general subiecte, precum: moralitatea proiectanților de *tehnologii*, *determinismul tehnologic*, etica noilor *tehnologii* sau modul în care utilizăm *tehnologia* în procesul de învățare ș.a.

Pericolul tehnicii constă în faptul că individul va deveni dominat de *tehnică* prin constrângere. În condițiile în care obiectele *tehnologice* nu ne apar în forma originară, ci sunt transformate, omul s-ar putea salva dacă ar medita asupra *esenței tehnologiei*⁶⁸. *Esența* nu poate fi văzută pentru că ea este ascunsă și prin noua înfățișare pe care o ia, individul fiind astfel manipulat. Înțelegerea acestui aspect ne determină să ne întoarcem la sensul grecilor, *techné* și *poiesis*, unde *techné* era considerat scoatere-din-ascundere, iar *poiesis*, pro-ducere. *Scoaterea-din-ascundere* ne dezvăluie *esența tehnicii* și adevărul⁶⁹, însă sensul modern diferă de cel al *antichității*, pentru că *scoaterea-din-ascundere* este o insistentă cerere de livrare, prin care naturii i se cere constant să cedeze energie⁷⁰.

Multitudinea de obiecte tehnice și dezvoltarea accelerată a *tehnologiilor* ne determină să nu vedem *esența*, motiv pentru care „cu cât ne apropiem mai mult de pericol, cu atât încep să strălucească acele drumuri care poartă către ceea ce ne salvează”.⁷¹

I.4. Ce este *transumanismul*?

Lucrările de referință ale lui *Nick Bostrom* sale de referință sunt: „Dignity and Enhancement”, „The Future of Humanity”, „The Future of Human Evolution”, „Human Enhancement” „Human Genetic Enhancement: a Transhumanist Perspective”, „Ethical Issues in Human Enhancement” sau „Why I want to be Posthuman when I Grow up”.

⁶⁸ Termenul de *Ge-Stell* înglobează în opinia lui Heidegger tot ceea ce-l salvează pe om și-i redă libertatea și posibilitatea de a pătrunde în esența tehnicii, Bogdan Oprea, *Pericolele tehnologiei și posibilitatea salvării umane*, în *Jurnalul Departamentului de filosofie teoretică* 2012, pp.1-6.

⁶⁹ Martin Heidegger, *op.cit.*, p. 137.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 139.

⁷¹ *Ibidem*, p. 164.

În lucrarea „A History of Transhumanist Thought”, el realizează o trecere în revistă a elementelor și lucrărilor care au stat la baza *transumanismului*. În acest sens, el consideră că au existat *antecedente filosofice și culturale* referitoare la încercarea omului de a-și depăși propriile limitări, cu scopul de a obține *fericirea*. *Transumanismul* își construiește edificiul pe operele lui Francis Bacon, Thomas Hobbes, John Locke, Immanuel Kant, Nicolas de Caritat de Condorcet ș.a., dar pune accentul pe miturile antice și pe o serie de lucrări din epoca medievală.

Legendele și opere filosofice și științifice pe care Bostrom le aduce în prim-plan, sunt „Mitul lui Ghilgameș”, „Legendele Olimpului”, „Oration on the Dignity of Man” („Despre demnitatea omului” –Giovanni Pico de la Mirandola), „Novum Organum” (Francis Bacon), „Origin of Species” Charles Darwin), „L’Homme Machine” (Julien Offray) ; pe lângă acestea, se subliniază contribuțiile aduse de lucrările lui Friedrich Nietzsche referitoare la *doctrina supraomului*, morala sclavilor și morala stăpânilor, dar și *utilitarismul* lui John Stuart Mill.

De asemenea, contribuții importante vin și pe filiera *literaturii științifico-fantastice*: „Daedalus; or the Science and the Future” (John Burdon Sanderson Haldane) – lucrare în care se argumentează că *omul* și-ar putea controla *propria evoluție* cu ajutorul științei, ș.a. O altă lucrare este cea a lui Bertrand Russell, „Icarus; or, the Future of Science”, în care este descrisă posibilitatea ca, prin intermediul *tehnologiei*, să aducem prejudicii semenilor noștri, alte contribuții la dezvoltarea *transumanismului* oferind și Aldous Huxley, prin intermediul lucrării „Brave New World”.

În lucrarea „Human Genetic Enhancement. A Transhumanist Perspective”, Nick Bostrom subliniază că *natura umană* trebuie să *evolueze* cu ajutorul *tehnologiei*, finalitatea utilizării noilor *tehnologiilor* de bioameliorare fiind, aceea de a ajunge la o condiție postumană. Bostrom atrage atenția asupra faptului că *tehnologia* trebuie utilizată în mod *rațional*, pentru că în caz contrar, există posibilitatea *extincției speciei umane*⁷². *Moralitatea* utilizării *tehnologiilor* de bioameliorare este adusă în prim-plan în contextul ingineriei genetice, cu ajutorul căreia ar putea fi *schimbate* o serie de *caracteristici* ale individului. *Modificările genetice* și posibilitatea de a selecta genele copiilor ar putea determina individul să se comporte cu aceștia în mod *materialist*, ca și cum ar fi simple produse obținute în laborator, nu persoane. Astfel, *selectarea copiilor* care corespund sau nu corespund standardelor părinților ar fi un *act de consumerism*. Bostrom subliniază că astfel de scenarii sunt speculative și nu consideră că vor exista consecințe negative în ceea ce privește utilizarea noilor *tehnologii* pentru a crea indivizi mai morali și mai sănătoși⁷³.

În lucrarea „Dignity and Enhancement”, Nick Bostrom se întreabă dacă *demnitatea* ar putea fi *ameliorată* prin intermediul noilor *tehnologii*. Analizând diferitele accepțiuni ale conceptului de *demnitate* și implicațiile noilor *tehnologii* de ameliorare umană, Bostrom consideră că *demnitatea* interacționează cu *ameliorarea umană* într-un mod complex. *Ameliorarea* trebuie *evaluată* într-un context *empiric*, în condițiile în care, *demnitatea* nu este o noțiune *cantitativă*, pentru că nu putem avea *demnitate* mai multă sau mai puțină, celălalt trebuie să fie mereu un scop și nu un mijloc, iar *ființa umană* nu trebuie considerată un *instrument*.

⁷² Nick Bostrom, *Human Genetic Enhancement: A Transhumanist Perspective*, în *Journal of Value Inquiry*, volumul 37, numărul 4, 2003, pp. 493-506.

⁷³ *Ibidem*.

În contextul dezvoltării tot mai accelerate a *tehnicii și tehnologiei*, în general și a *tehnologiei medicale*, în special, conceptul de *demnitate* a căpătat o formă particulară, fiind utilizat pentru a exprima necesitatea *consimțământului informat* în cercetarea medicală realizată pe subiecți umani. Este un subiect invocat și în dezbaterile referitoare la *eutanasi*e și dreptul la o moarte demnă, în discuțiile referitoare la *donarea de organe*, la reproducere umană medical asistată, la crearea de *himere* om-animal sau la *clonare umană*. *Demnitatea*, ca valoare specific umană, conține *componente descriptive și evaluative* și nu poate fi redusă la *predicte morale* de bază, întrucât conține și *valențe estetice*.

Termenul de *demnitate* implică *verticalitate și reciprocitate*. În condițiile ameliorării umane, care poate fi naturală sau indusă (intenționată), Bostrom face următoarele precizări: funcția executivă a ameliorării face referire la auto-control, concentrare, abilitatea de control în situații de stres, luarea de decizii în mod independent, ameliorarea stărilor de durere și disconfort, iar în toate aceste situații, *demnitatea* poate fi observată în mod direct. *Demnitatea* noastră, ca trăsătură pozitivă, ar putea crește dacă anumite *capacități* ar fi *augmentate*. În ceea ce privește acceptarea socială a *augmentărilor* fizice și psihice, sunt greu de prezis care vor fi *schimbările culturale* ale unei anumite societăți și, orice răspuns am încerca să dăm în ziua de astăzi, trebuie să analizăm mai multe aspecte în ceea ce privește *speranțele*, *fricile* sau *prejudecățile*.

Analizând transformările individului prin intermediul noilor *tehnologii*, Bostrom consideră că *demnitatea* ar trebui să aparțină indivizilor, dar și colectivităților. El subliniază că *demnitatea* trebuie văzută ca fiind o *valoare*. Abia atunci, indivizii vor începe să accepte anumite constrângeri care rezultă din acțiunile lor, dat fiind faptul că orice acțiune întreprinsă de individ presupune o serie de consecințe, fie ele pozitive sau negative. Acest tip de *demnitate* nu constă în rezistența individului la schimbare ci, mai degrabă – consideră Bostrom – putem vorbi despre o *demnitate a celor puternici* și o susținere pozitivă a *valorilor interne și externe*⁷⁴.

I.5. Critici și consecințe ale *transumanismului*

Unul dintre principalii *critici* ai *transumanismului* este *Michael Hauskeller*, profesor la Universitatea „Exeter” din Marea Britanie, Departamentul de Sociologie, Filosofie și Antropologie. Lucrările sale de referință sunt: „The Disease of Being Human”, „Gods Rather than Cyborgs”, „Wanna Live Forever? Don’t Pull a Frankenstein”, „Utopia in Trans – and Posthumanism”, „The Moral Status of Post-Persons”. Principalele argumente aduse împotriva *transumanismului* sunt legate de ideea că proiectul transumanist este o *utopie*.

Analizând o serie de utopii precum socialismul, Hauskeller reamintește faptul că visurile legate de *societatea paradisiacă* sunt *irealizabile*; dacă *transumanismul* consideră că șansa optimă pentru o lume mai bună se poate obține prin intermediul *tehnologiilor de ameliorare umană*, iar prin augmentarea capacităților individului uman vom ajunge la o nouă

⁷⁴ Nick Bostrom, *Dignity and Enhancement*, disponibil la adresa: <https://nickbostrom.com/ethics/dignity-enhancement.pdf>, consultat la data de 24.03.2018.

condiție, cea *postumană*, acești indivizi fiind superiori față de actuala specie umană⁷⁵, Hauskeller aduce în prim plan conceptul de moralitate a speciilor postumane: atributul de moral este utilizat pentru a indica acele capacități care sunt relevante din punct de vedere moral, însă stâncile nu au statut moral, pentru că nu pot gândi sau simți, așa că le putem „răni”, deci indiferent care ar fi acțiunile omului, ele nu sunt afectate⁷⁶. Animalele au un statut moral, pentru că ele pot simți, iar oamenii le pot răni; deci, acțiunile noastre le pot afecta direct⁷⁷. Cu toate acestea, omul nu acordă animalelor un *statut moral* complet, pentru că lor le lipsesc anumite capacități, adică nu sunt conștiente de propria lor existență⁷⁸. Omului i se permite să le ucidă fără nevoia unei justificări morale. Pe de altă parte, oamenii simt și gândesc, bunăstarea contează pentru ei, existența lor contează⁷⁹.

Există o legătură inteligibilă între abilitățile unei entități și măsura în care aceasta poate fi afectată de acțiunile noastre. Elementul de legătură este noțiunea de *rău*. *Morala* – consideră Hauskeller – nu poate fi mai mică sau mai mare și nici *ameliorată*⁸⁰.

I.6.Cercetări cu privire la bioameliorare

Idealul omului modernității a fost de a-și construi un viitor mai bun; în *transumanism* se reia acest *ideal* însă, de această dată, se susține evoluția speciei umane către specii *postumane*, perfecționate prin intermediul noilor *tehnologii*. În *postumanism*, progresul va fi continuu, iar indivizii bioameliorați vor putea să își controleze propria *evoluție* prin tehologiile de bioameliorare.

Viitorul umanității ar putea fi schimbat prin *inovațiile* în cercetare. Modificările realizate la nivelul *genomului uman* și nu numai, ar putea duce către o viitoare *specie umană*⁸¹, însă, nu toți indivizii vor face acest pas. Din acest punct de vedere, *societatea* va fi *divizată* între oamenii *naturali* și oamenii *viitorului*. Oamenii viitorului vor conduce societatea și vor avea supremație economică și socială în fața oamenilor naturali⁸², iar într-un interval de timp de 20 de ani, este posibil să se creeze *tehnologii* care să permită o prelungire a vieții pe perioadă indefinită, care să determine o formă de imortalitate generată artificial⁸³.

⁷⁵ Michael Hauskeller, *Utopia in Trans- and Posthumanism*, în Stefan Sorgner, Robert Ranich (editori) *Posthumanism and Transhumanism*, Editura Peter Lang, Berna, 2013, pp. 1-9.

⁷⁶ *Idem*, *The Moral Status of Post-Persons*, în *Journal of Medical Ethics*, volum 39, numărul 2, pp. 76-77.

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ Această teorie a fost prezentată în lucrarea Lee Silver, *Remaking Eden: Cloning and Beyond*, „Brave new World”, Editura Avon Books, New York, 1997.

⁸² Gregory Stock, *Metaman: The Merging of Humans and Machines into a Global Superorganism*, Editura Simon & Schuster, New York, 1993, pp. 168-199.

⁸³ Această teorie a fost prezentată în lucrarea Ray Kurzweil, *The Age...lit.cit*.

I.7. Autotranscendența, longevitatea și digitalizarea conștiinței

Dezvoltarea accelerată a *tehnologiilor* ne determină să aducem în discuție, într-o manieră ipotetică, *posibilitatea existenței* individului *postuman*, în condițiile *(auto)transcenderii biologice*⁸⁴.

Există o serie de *tehnologii* capabile să modifice ireversibil *condiția umană* și care, plasează umanitatea într-o condiție *transumană* sau *postumană*:

- *tehnologiile de virtualizare a spațiului social*, care permit transcenderea limitării spațiale a condiției umane ca ființă localizată, cuprinsă în limite finite, prin *deschiderea către comunicarea și ființarea într-un spațiu netopologic*;
- posibila descărcare a *conștiinței* în medii de stocare electronice, fapt care ar permite *ființarea* într-un spațiu *netopologic*, adică independent de propria corporalitate;
- *tehnologiile experimentale pe termen nedefinit a vieții*, care scot ființa umană din orizontul ființial al *temporalității și finitudinii*⁸⁵.

În încercarea de a defini limitele *condiției umane*, am analizat opera lui *Abhinavagupta* (975-1025) – unul dintre cei mai mari filosofi, esteticieni și mistici aparținând școlii shivaite *Trika din Kashmir*. *Limitele* ființei umane identificate pornind de la opera filosofului kashmirian sunt: limitarea în temporalitate, limitarea în capacitatea de cunoaștere, limitarea în plenitudine (limitarea în cuprindere – spațialitate), limitarea în cauzalitate și limitarea în putere creatoare. Depășirea acestor limite *ontologice-ființiale* duce, în opinia noastră, la apariția unei *singularități organice*, concept construit după cel de *singularitate tehnologică* și, implicit, de singularitate fizică⁸⁶.

Actualul moment al evoluției tehnologice a umanității poate fi definit ca fiind o încercare de *transcendere* a limitărilor condiției umane, prin crearea și utilizarea unor *artefacte tehnologice*. *Transcenderea* parțială sau totală a *limitelor onto-antropologice*, care definesc condiția umană, conduce către o condiție existențială numită în literatură *condiție postumană*⁸⁷. În cadrul demersului nostru, vom analiza *modalitatea* de depășire a acestor *limite*, observând implicațiile *tehnologiei informaționale*, de *reproducere umană medical asistată* și de *virtualizare a spațiului social* în vederea obținerii unei posibile condiții postumane.

Unul dintre obiectivele de referință ale mișcării *transumaniste* îl reprezintă crearea unor *instrumente* care să permită *transcenderea* condiției umane, pentru aceasta propunându-se o serie de *tehnologii* precum: *tehnologii de ameliorare umană* fizică sau morală, *tehnologii pentru digitalizarea conștiinței*, *tehnologii de modificare genetică* sau *tehnologii de reproducere medical asistată*, care să contribuie la crearea de ființe *bioameliorate*.

⁸⁴ Autotranscendența sau falsa transcendență: prin intermediul tehnologiilor de bioameliorare, omul va avea deveni mai longeviv, își va putea controla propria evoluție, va lărgi limitele biologice actuale. Antonio Sandu, Loredana Vlad, *Beyond Technological...op.cit.*, pp. 91-108.

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ *Ibidem*.

⁸⁷ Pentru detalii a se vedea: Robert Pepperell, *The Posthuman Condition. Consciousness beyond the brain*, Editura Intellect Books, Portland, 2003.

Auto-transcendența reprezintă un ideal al diverselor curente spirituale de *factură magică* care pun accent pe capacitatea ființei umane de a-și *autodepăși condiția*.

Prin contrast, *tradițiile spirituale mistice* aduc în prim-plan rolul divinității în procesul eschatologic, *umanitatea* neavând capacitatea de a depăși *prăpastia ontologică* dintre omenesc și divin. Este meritul lui Ioan Petru Culianu⁸⁸ acela de a semnala contiguitatea epistemologică dintre magia medievală și dezvoltările tehnologice actuale, autorul punând accentul pe *tehnologiile puterii*.

În disonanță cu tradiția creștină, *transumanismul* propune substituirea divinității și transcendența cu ajutorul *tehnologiilor*. Putem specula că *tehnologiile specifice de ameliorare umană* reprezintă astfel de *tehnologii ale puterii*, venite să genereze o *pseudo-auto-transcendență*⁸⁹.

Conceptul de *condiție ființială postumană* este asociat acelei stări a unei entități biologice sau nebiologice a cărei *origini* sunt *umane*, dar în care *limitările ființiale*, specifice umanității actuale, sunt *transcense* parțial sau complet prin intermediul *tehnologiilor*. *Limitările ființiale* la care facem referire pot fi considerate, în sens *metafizic*, o *restrângere* a *Ființei*. Pentru a înțelege ideea de *factură transumanistă*⁹⁰, de depășire a statutului actual al umanității către o *condiție postumană*⁹¹, trebuie evidențiate care sunt aceste *limitări existențiale* care circumscriu *condiția umană*. În acest sens, am apelat la o serie de categorii (*tattva*), așa cum sunt ele prezente în filosofia indiană și în opera filosofului, esteticianului și misticului Abhinavagupta. Aceste limitări, care circumscriu *condiția finit-limitată* a individului, sunt cele care îl detașează pe acesta de *condiția ființială* divină, depășirea lor făcând posibilă (*auto*)*transcendența umană*. Din opera filosofului kashmirian am păstrat doar definirea *limitărilor* care circumscriu *condiția umană*. Aceste *limitări*, ca parte a *categoriilor existențiale* (*tattva*), sunt preluate de Abhinavagupta din tradiția școlii Trika, școală mistico-filosofică kashmiriană, dar ele sunt prezente în forme asemănătoare în majoritatea sistemelor mistico-filosofice *kasmiriene*.

Noua condiție existențială este denumită *singularitate organică* prin analogie cu conceptul de *singularitate tehnologică* derivat la rândul său din cel de *singularitate spațială* în sens cosmologic, ca regiune de spațiu în care legile fizicii devin neoperante datorită acțiunii unor forțe gravitaționale uriașe. Astfel, *singularitatea antropologică* poate fi înțeleasă ca moment în *evoluția umanității*, în care legitățile care definesc însăși existența condiției umane *devin neoperante*, datorită acțiunii creativității tehnologice umane care modifică, în mod aproape ireversibil, *condiția umană*.

⁸⁸ Ioan Petru Culianu, *Religia și creșterea puterii* în Gianpaolo Romanato, Mario G., Lombardo, *Religie și putere*, Editura Nemira, București, 1996, pp. 161-229.

⁸⁹ Antonio Sandu, Loredana Vlad, *Beyond Technological...*, *op.cit.*, pp. 91-108.

⁹⁰ Nick Bostrom, *Existential Risk Prevention as Global Priority*, în *Global Policy*, volumul 4, numărul 1, 2013, pp. 15-31.

⁹¹ Această teorie a fost prezentată în lucrări precum: Francis Fukuyama, *Our Posthuman...*, *loc. cit.*, Nick Bostrom, *Existential Risk...*, *loc. cit.*, Antonio Sandu, *The Anthropology of Immortality and the Crisis of Posthuman Conscience*, în *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, volumul 14, numărul 40, 2015, pp. 3-26; Milan M. Cirkovic, *Enhancing a Person, Enhancing a Civilization: A Research Program at the Intersection of Bioethics, Future Studies and Astrobiology*, în *Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics*, volumul 26, numărul 3, 2017, pp. 459-468.

Capitolul II

ÎNȚELEGEREA ȘI EXPLICITAREA MITURILOR MODERNITĂȚII IDENTIFICATE ÎN FILOSOFIA TRANSUMANISTĂ

Plecând de la analiza realizată în capitolul anterior, conform căreia ideile *transumaniste* își au rădăcinile în modernitate, în acest capitol al lucrării se vor analiza principalele *structuri legitimize* ale acestei perioade și modul în care acestea sunt *deconstruite* în *postmodernitate*. Se vor sublinia principalele direcții de analiză prezentate de filosofi marcanți, precum: Jean Francois Lyotard, Gilles Lipovetsy, Gianni Vattimo, ș.a.

Pentru a înțelege *miturile modernității*, am plecat mai întâi de la analiza conceptului de *mit*, considerându-l o *povestire* care a *fundamentat* lumea, care a prezentat o realitate referitoare la *condiția umană*, care a existat încă din vremuri antice și continuă să existe și astăzi, atât în literatura populară, cât și în filosofie, adică „o realitate culturală extrem de complexă, care poate fi abordată și interpretată în perspective multiple și complementare”⁹². *Mitul* este *povestea* unei *faceri*, întrucât ne povestește cum ceva a început să fie⁹³, dezvăluind *izbucnirile în lume ale sacrului*, care fundamentează lumea și o face așa cum este ea astăzi⁹⁴. *Miturile* sau „povestirile adevărate” au produs schimbări în lume, modificând *condiția omului*, fiind considerată o „*construcție imaginară*: povestire, *reprezentare* sau idee, care urmărește înțelegerea *esenței* fenomenelor cosmice și sociale în funcție de valorile intrinseci ale comunității și în scopul asigurării coeziunii acesteia”⁹⁵.

Rațiunea, supraomul și progresul sunt, de asemenea, structuri legitimize moderne, dar care nu implică forțe supranaturale, întrucât au un caracter integrator și simplificator, introducând în viața oamenilor un sistem de ordine acordat nevoilor și idealurilor unei anumite societăți⁹⁶.

⁹² Mircea Eliade, *Aspecte ale mitului*, Editura Univers, București, 1978, p.5.

⁹³ *Ibidem*, p.6.

⁹⁴ *Ibidem*.

⁹⁵ Lucian Boia, *Pentru o istorie a imaginarului*, Editura Humanitas, București, 2001, traducere din limba franceză realizată de Tatiana Mochi, p. 40.

⁹⁶ *Ibidem*.

II.1.Mitul supraomului

În vederea înțelegerii mitului supraomului am plecat de la scrierile filosofului *Friedrich Nietzsche*. Ideologia nazistă a preluat din filosofia nietzscheeană idei simplificate: disprețul față de democrație și față de politica parlamentară, rasa ariană, destinul stăpânului și sclavului, dominația globală, ameliorarea rasială, eugenia socială, spațiul vital ș.a.

Omul nou este punctul de convergență între Friedrich Nietzsche și Karl Marx. Marx și-a construit filosofia plecând de la *idealismul dialectic hegelian*, propunând ca alternativă *materialismul dialectic*. Omul nu mai este privit ca fiind un subiect al realității, ci ca obiect determinat cultural⁹⁷. Ideile marxiste în ceea ce privește *omul* constau în: omul este o ființă istorică nu metafizică omul este o ființă care posedă două caracteristici: este un individ natural și social, antropologia marxistă pune accentul pe realism.

II.2.Mitul rațiunii

Dacă în Evul Mediu, accentul cade pe textele tradiționale și religioase, *perioada modernă* va sta sub semnul rațiunii. Drumul către cunoaștere, trece prin rațiune, iar cunoașterea se extrage din principii, care nu pot fi puse la îndoială.

Secolul al XVIII-lea stă sub semnul Luminilor, filosofii iluminismului fiind preocupați de metodele prin intermediul cărora putem cunoaște lumea în mod rațional și de „luminile rațiunii”, în vederea *progresului omului* și a întregii societăți.

René Descartes, Baruch Spinoza și Gottfried Wilhelm Leibniz sunt cei mai importanți raționaliști ai epocii moderne. Ideile lor au fost analizate, preluate și dezvoltate sau contestate. Filosofia lor cuprinde o serie de elemente comune, printre care: folosirea corectă a rațiunii conduce către depășirea unei viziuni credule asupra lumii, universul este caracterizat prin ordine, matematica este un model pentru întreaga cunoaștere, iar adevărul științific și filosofic trimit la raporturile necesare care există în natură și care nu pot fi altfel⁹⁸.

Raționaliștii au încercat să înțeleagă lumea și universul în mod rațional și, prin intermediul sistemelor lor să creeze o metodă nouă de a ajunge la sursa cunoașterii. În contextul modernității, a schimbărilor sociale de la acel moment, era necesară o viziune rațională în tot ceea ce privește sfera de acțiune a individului și a evoluției sale sau a credinței în Dumnezeu.

⁹⁷ Eudochia Sahareanu, *Criza identității umane în postmodernitate*, în *Studia Universitatis Moldaviae*, numărul 10 (90), 2015, pp.100-105.

⁹⁸ John Cottingham, *Raționaliștii:Descartes, Spinoza, Leibniz*, Editura Humanitas, București, 1998, p. 16.

II.3. Mitul progresului și progresul ca ideologie

Cea de-a treia structură legitimantă identificată în *filosofia transumanistă* este *progresul*. În modernitate, *Francis Bacon* a fost primul care a utilizat acest concept, teoria despre „*progresul cunoașterii*” fiind dezvoltată în cuprinsul a două lucrări, în cadrul cărora filosoful englez se pronunță împotriva sistemului de învățământ al acelei epoci. Ideile centrale ale celor două cărți pot fi formulate astfel: *ce este cunoașterea?* și cum ar putea fi reformat *sistemul de învățământ?*. Bacon vorbește în prima carte despre trei tipuri de ignoranțe: a preoților, a politicianilor și a intelectualilor. Referindu-se la istorie, Bacon o concepe ca pe o *disciplină* care consemnează experiențele anticilor, dar și cele ale contemporanilor. Bacon consideră că *istoria* este alcătuită din două ramuri, pe de o parte cea *naturală*, iar pe de altă parte cea *civilă*⁹⁹.

II.4. Neîncrederea în *metanarațiunile modernității*

Postmodernismul este principala condiție a contemporaneității științifice, sociale culturale și politice¹⁰⁰. Societatea și-a pierdut încrederea în marile ideologii, care susțineau ideea unei societăți paradisiace, descompunerea marilor narațiuni sau neîncrederea în *metanarațiunile modernității* semnificând, de asemenea, și pierderea ideii de unitate socială.

Societatea nu mai este considerată un tot, indivizii sunt independenți, legăturile sociale tradiționale bazându-se pe ceea ce *Ludwig Wittgenstein* numește „*jocuri de limbaj*”¹⁰¹.

Dacă *realitatea* este un (*hiper*)*text* și este supus *interpretării*, atunci vorbim despre lume ca *text* sau ca *hipertext* și despre *universuri discursive*. Discursivitatea ia locul realității, prin urmare, harta nu este totuna cu teritoriul¹⁰². Această sintagmă semnifică faptul că există o diferență considerabilă în ceea ce privește *realitatea* și *percepția* individului asupra *realității*¹⁰³. Harta unui individ poate diferi de cea a altui individ, pentru că în cadrul *comunicării*, fiecare individ reacționează diferit față de celălalt. Prin *discurs* construim *realitatea*, astfel că nu există realitate, ci *discurs asupra realității*.

⁹⁹ Florica Neagoe, *Istoria filosofiei moderne. Renașterea de la Petrarca la Bacon. Prelegeri*, Editura Didactică și Pedagogică București, 1975, p. 111.

¹⁰⁰ Ștefan Buzărnescu, *Sociologia civilizației tehnologice*, Editura Polirom, Iași, 1999, p.124.

¹⁰¹ Pentru detalii, a se vedea: Ludwig Wittgenstein, *Cercetări filosofice*, Editura Humanitas, București, 2003.

¹⁰² Expresia a apărut la Alfred Korzybski A non-Aristotelian System and its Necessity for Rogour in Mathematics and Physics, în *Science and Sanity*, New Jersey, 1933, pp. 747-761.

¹⁰³ Antonio Sandu, *Filosofie Socială*, Editura Cristal, Iași, 2010, p.10.

Limba este un mediu prin intermediul căruia se articulează *formele de viață*, iar utilizarea limbii este asimilată cu un *joc de vorbire*, care se desfășoară în concordanță cu anumite reguli ale intersubiectivității acelor indivizi care utilizează limbajul respectiv¹⁰⁴.

În „Tractatus logico-philosophicus”, Wittgenstein pune limbajul și gândirea în relație cu lumea, prin limbaj fiind descrise obiectele, faptele etc.:

„Propoziția nu poate să reprezinte forma logică aceasta se oglindește în propoziție. Limbajul nu poate să reprezinte ceea ce se oglindește în el însuși. Noi nu putem exprima prin limbaj ceea ce se exprimă prin limbaj. Propoziția arată forma logică a realității. Ea o etalează”¹⁰⁵.

II.5. O continuare a *modernității* în postmodernitate. Viziunea lui Jürgen Habermas

Expunerea ideilor referitoare la *teoria științei* și a societății actuale l-a condus pe Jürgen Habermas la elaborarea *teoriei evoluției sociale*, subliniind că aceasta trebuie concepută „ca o istorie a speciei, în așa fel încât să poată clarifica cel puțin trei probleme: trecerea la culturile avansate și apariția, cu aceasta, a societăților bazate pe clase sociale; trecerea de la lumea modernă și apariția, cu aceasta, a societăților capitaliste; în sfârșit, dinamica unei societăți mondiale *antagoniste*”¹⁰⁶.

Prin termenul de „societate”, Habermas înțelege toate sistemele care își apropie, prin acțiuni (instrumentale sau sociale), *natura exterioară* prin procese de *producție* și cea *interioară* prin procesul de *socializare*; cele două componente luate împreună pot alcătui un sistem capabil de evoluție¹⁰⁷.

Mediul înconjurător poate fi conceput, în sens largit, incluzând și alte sisteme sociale, dar și natura interioară a indivizilor, dat fiind faptul că important este modul în care se realizează acest schimb dintre natura interioară și cea exterioară.

Pentru Habermas, *evoluția* este văzută ca un sistem de învățare specific. Problemele care apar în orice societate sunt probleme de conducere. Acestea pot fi rezolvate prin introducerea *inovațiilor* în structurile *stabilizate*. Introducerea de noi structuri poate fi interpretată ca un eveniment de *învățare socială*, iar din acest punct de vedere, cea mai mare *problemă* o reprezintă *neînvățarea socială*. Doar pe acest fond, consideră Habermas, devine sesizabilă *iraționalitatea covârșitoare a istoriei* acestei specii.

¹⁰⁴ Andrei Marga, *Filosofia lui Habermas*, Editura Polirom, Iași, 2006, p. 222.

¹⁰⁵ Ludwig Wittgenstein, *Tractatus logico-philosophicus*, Editura Humanitas, București, 1991, p. 63.

¹⁰⁶ Jürgen Habermas, *Zum Theorienvergleich in der Soziologie: am Beispieldersozialen Evolutionstheorie*, apud. Andrei Marga, *Filosofia...*, loc. cit., p. 302-303.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 303.

II.6 Recontextualizarea miturilor modernității în *transumanism*

Plecând de la accepțiunea că o serie de mituri ale modernității au fost preluate de filosofii care susțin *transumanismul*, în acest subcapitol se va analiza modul în care aceste structuri legitimizează au fost adaptate noilor timpuri. În acest context, mitul supraomului devine mitul omului ameliorat, mitul progresului devine mitul progresului nesfârșit, iar mitul rațiunii devine mitul rațiunii tehnologice.

Capitolul III

CĂTRE UN NOU MODEL DE ETICĂ CONSTRUIT PE BAZA PERSPECTIVELOR MODERNE ȘI POSTMODERNE (DE LA IMPERATIVUL CATEGORIC KANTIAN LA (BIO) ETICA RESPONSABILITĂȚII)

Etica este ultima structură legitimată, analizată în această lucrare. Ea este adusă în prim plan datorită faptului că prin ea se *legitimează* orice acțiune, în funcție de anumite valori *morale*.

În fiecare perioadă istorică omul a fost ghidat de imperativele *etice* și/sau *morale*. Conform acestora, comportamentul său nu trebuie să-l prejudicieze pe celălalt.

Dacă omul Modernității s-a aflat sub imperiul imperativul categoric kantian, individul postmodern caută o etică a timpurilor sale. Odată cu postmodernitatea se dezvoltă tot mai mult *tehnica* și *tehnologia* care modifică modul de a fi a omului. Toate acestea au contribuit la apariția unor noi probleme cărora etica încearcă să le ofere soluții.

Acest capitol al lucrării este propus în contextul schimbării valorilor în context modern și postmodern/transmodern. În prima parte se vor analiza ideile lui Kuhn referitoare la semnificația paradigmei și ceea ce determină o posibilă schimbare de paradigmă. În cea de-a doua parte se va pune accentul pe evoluția în timp a paradigmelor și vom evidenția nevoia de adaptare a eticii în contextul creării unui posibil supraom, de această dată ameliorat. De asemenea, se va evidenția modul în care etica a suferit transformări și direcții de analiză noi, dat fiind faptul că știința ar trebui să pregătească sarcina de viitor a filosofilor, adică aceea de a soluționa problema valorilor și de a determina ordinea ierarhică a tuturor valorilor¹⁰⁸.

III.1.Paradigme ale eticii moderne: etica kantiană și etica consecinționistă – utilitarismul

Kant stabilește, astfel, care sunt *acțiunile* pe care omul le realizează din interes sau din *datorie* și consideră că doar una dintre forme are în vedere asigurarea fericirii individului; cu toate că anumite circumstanțe pot determina individul să acționeze nerespectând *datoriile*, totuși acțiunile sale sunt orientate către fericire.

Conceptul de *autonomie* se află în centrul filosofiei morale kantiene, fiind considerat și punct de referință sau model al individului moral.

Conceptul cheie pentru explicarea autonomiei *voinței* este *libertatea*. *Libertatea* trebuie să fie „o cauzalitate după legi imuabile”, iar libertatea *voinței*, autonomia, adică:

¹⁰⁸ Friedrich Nietzsche, *Despre genealogia moralei. O scriere polemică adăugată recentei „Dincolo de bine și de rău” spre împlinire și înțelegere*, traducere de Horia Stanca și Janina Ianoși, cu postfață de Ion Ianoși, Editura Echinox, Cluj-Napoca, 1993, p. 38.

„proprietatea voinței de a-și fi sie înseși lege”. Însă, dacă *voința* presupune „a nu acționa conform altei maxime, decât conform aceleia care se poate avea pe sine însăși ca o lege universală” și aceasta este formularea *imperativului categoric* și principiul moralității, atunci *voința liberă* și cea supusă *legii morale* sunt unul și același lucru¹⁰⁹.

Ideea inițială în ceea ce privește *utilitarismul*, a fost aceea de a elabora un model de *etică* universal valabilă pentru a evalua impactul pozitiv sau negativ produs de legi. În acest context, teoria lui Bentham propune două principii: primul are în vedere *libertatea în societate*, iar cel de-al doilea *dreptatea distributivă*.

Plecând, însă, de la utilitarismul clasic, s-a dezvoltat o nouă teorie, care are la bază principiul egalității intereselor („principle of equal consideration of interests”) și care pune accentul pe egalitatea dintre indivizi. În cazul *principiului egalității intereselor* nu se pretinde o atitudine de *egalitate* pentru toți indivizii, în toate cazurile.

*Peter Singer*¹¹⁰ explică faptul că atunci când se emite o *judecată morală* suntem obligați să depășim *propriile interese*, întrucât trebuie să ținem cont de interesele tuturor celor afectați; *principiul egalității de examinare a intereselor*/principiul egalității intereselor ne cere să dăm aceeași *valoare morală* intereselor tuturor celor afectați de deciziile noastre¹¹¹, însă nu presupune că toți indivizii sunt egali în toate circumstanțele.

III.2. Paradigme etice postmoderne

Întrucât filosofia practică nu poate răspunde la o serie de dileme cu care s-ar putea confrunta oamenii de știință și indivizii care doresc să utilizeze *tehnologiile* de bioameliorare, considerăm oportun să realizăm o trecere în revistă a principalelor *paradigme etice postmoderne*. Ele au scopul de a *răspunde* la o serie de întrebări și nevoi și oferă, totodată, *instrumente* precum cele ale *expertizei etice* sau modelării *axiologice* în condițiile utilizării *tehnologiilor*, cu scopul de a *prelungi* viața individului sau de a *bioameliora* anumite aspecte nedorite.

Pentru că *lumea* în care trăim nu poate fi înțeleasă din perspectiva valorilor tradiționale, iar acțiunile individului trebuie analizate în *termeni diferiți* față de perioadele anterioare postmodernității, considerăm că analiza acestor *paradigme etice* în această lucrare vine să completeze *nevoia* individului a-și ghida comportamentul în funcție de valorile societății în care trăiește și care este supusă schimbării: individualism, egalitate de gen, bioameliorare, globalizare, ș.a.

¹⁰⁹ Mircea Flonta, Hans Klaus Keul, *op.cit.*, p.39.

¹¹⁰ Peter Singer, *Practical Ethics*, ediția a II-a, Editura Cambridge University Press, Cambridge, 1999, pp. 21-25.

¹¹¹ Jose Ferrer, Juan Carlos Alvarez, *Para fundamentar la bioetica. Teorias y paradigmas teoricos en la bioetica contemporanea*, Universidad Pontificia de Comillas, Madrid, 2003, pp.297-342.

III.3. Bioetica moralității comune: principiismul

Una dintre metodele cele mai comune în ceea ce privește abordarea acestui tip de probleme este *principiismul*, fiind cunoscut datorită lucrării lui *Tom Beauchamps* și *James Childress*: „Principles of Bioethical Ethics”.

Principiile subliniate de cei doi autori sunt întemeiate pe *moralitatea comună*.

Teoria moralității comune are la bază un set de *reguli morale* acceptate la nivel preteoretic și care au sens *normativ*¹¹². Fiind un sistem public informal, oamenii utilizează acest set de reguli în mod inconștient în momentul luării *deciziilor*, întrucât ajută la recunoașterea tipurilor de comportament pe care *moralitatea* le permite sau le descurajează. Tom Beauchamps definește *moralitatea comună* ca fiind un set de norme împărtășite de indivizii care aderă la *obiectivele moralității*¹¹³.

În lucrarea „Principles of Biomedical Ethics”, *Tom Beauchamp* și *James Childress* propun o serie de elemente fundamentale, care să ghideze conduita individului în activitatea medicală și în raport cu respectul pentru viață.

Aceste principii sunt:

- *principiul respectului autonomiei* – sau respectarea capacității persoanei de a alege;
- *principiul binefacerii* (în engleză, „beneficence principle”);
- *principiul nefacerii răului* (în engleză, „non-maleficence principle”);
- *principiul dreptății*.

III.4. Etica normativă și etica deciziei

Etica deciziei este o temă care trezește interes, mai ales când vorbim despre *ameliorare* și *digitalizare a conștiinței*, deoarece cadrul juridic și discursul bioetic trebuie să prevină posibilele *abuzuri*, dar și să ghideze comportamentul oamenilor care decid să utilizeze aceste *tehnologii de bioameliorare*.

Decizia etică face referire la alegerea celor mai bune alternative, exprimate din perspectiva *sistemului de valori*. *Procesul decizional* este complex, întrucât intersectează obligația cu *datoria*. Evaluarea corectă a consecințelor unei acțiuni presupune explorarea tuturor aspectelor și, implicit, *alegerea* celei mai bune dintre toate *acțiunile posibile*, în

¹¹² Bogdan Olaru, *Moralitate comună, dileme morale, spirit interpretativ*, în *Revista Română de Bioetică* volumul 8, numărul 2, 2010, pp. 45-54.

¹¹³ Tom Beauchamp, *A Defense of the Common Morality*, în *Kennedy Institute of Ethics Journal*, volumul 13, numărul 3, 2003, pp. 259–274.

funcție de *valorile morale* recunoscute și acceptate de o anumită comunitate. *Judecățile morale* în cadrul cărora se operează cu metode de decizie etică implică *responsabilitate* morală pentru deciziile luate, în condițiile în care, consecințele acțiunilor se determină sistematic și se bazează pe cercetare științifică și, de asemenea, pe o dezbatere critică realizată de specialiști.

III.5.De la răspundere la (co) responsabilitate

Așa cum subliniază Hans Jonas, *responsabilitatea* nu este numai a unui individ, ci a tuturor, aici fiind vorba despre *co-responsabilitate*, în contextul progresului și a crizelor apărute ca urmare a dezvoltării tot mai accelerate a *tehnicii și tehnologiei*.

Conform lui Jonas, *etica clasică* nu mai oferă răspunsuri la toate problemele societății în care trăim, dat fiind faptul că în circumstanțele actuale, orice *etică* anterioară necesită o revizuire pentru a putea fi considerată validă în ceea ce privește orientarea acțiunilor noastre¹¹⁴, iar distincția dintre bine și rău nu mai poate fi dată de dispoziții recunoscute ca fiind obligatorii.

III.6.Principiul responsabilității față de *non-prezența* umană sau *prezența non-umană*

Între om și natură există un conflict, iar acest conflict este translat în sfera crizelor existente la nivel global, întrucât se are în vedere bine public și, implicit, cel social; epuizarea resurselor naturale, invenția de noi *tehnologii*, poluarea ș.a. sunt câteva aspecte care trebuie luate în vedere atunci când vorbim despre generații viitoare. Pentru a asigura supraviețuirea speciei umane în condițiile degradării mediului, a folosirii armelor de distrugere în masă sau a dezvoltării tot mai accelerate a *tehnicii și tehnologiei* până la nivelul de a *modifica natura umană*, este necesar mai întâi să răspundem la o serie de întrebări referitoare la modul în care indivizii ar trebui să trăiască, astfel încât acțiunile lor să nu prejudicieze generațiile viitoare¹¹⁵.

Prin conceptul de responsabilitate față de non-prezență înțelegem asumarea responsabilității față de generațiile viitoare, față de alte specii posibile și a formelor de conștiință umană, non-umană sau trans (post) umană pe care nu le cunoaștem încă.

¹¹⁴ Mario Burgui Burgui, Hans Jonas, *Conservacion de la Naturaleza, conservacion de la Vida*, în *Cuadernos de Bioetica*, volumul XXVI, numărul 87, 2015, pp.253-266.

¹¹⁵ Karl Otto Apel, *Discussion et responsabilité II. Contribution à une éthique de la responsabilité*, Editura Du Cerf, Paris, 1998, p.11.

CAPITOLUL IV

CONCLUZII ȘI PERSPECTIVE - *TRANSUMANISM ȘI POSTUMANISM*

Transumanismul și postumanismul sunt strâns legate între ele: *transumanismul* poate fi considerat o etapă de tranziție către condiția *postumană*¹¹⁶. Prin intermediul *tehnologiilor* de bioameliorare individul va *transcende* către o condiție în care va fi capabil să își controleze propria *evoluție*.

Încercările de înțelegere a *umanului* și cercetările asupra *omului* și *conștiinței* au determinat o serie de speculații cu privire la *singularitate tehnologică* și la *singularitatea organică*¹¹⁷.

IV.1. Condiția postumană

Condiția postumană este considerată a fi acea condiție în care au fost depășite toate *limitările biologice, psihologice și comunicaționale*.

Imortalitatea artificială poate fi condiția pentru o *premisă ontologică diferită*, adică o stare *indefinită a vieții*¹¹⁸, care actualmente se traduce prin *longevitate*. Extinderea vieții poate fi de ordinul sutelor de ani, dacă aducem în discuție *tehnologiile de transfer de conștiință* dintr-un dispozitiv biologic într-un dispozitiv non-biologic.

Decriptarea genomului uman și inițierea programului *Avatar45*¹¹⁹ sunt un punct de plecare pentru înțelegerea *construcției antropologiei postumane*¹²⁰. Noile *tehnologii*, prin *digitalizarea conștiinței*, a inteligenței artificiale și a celorlalte modalități de stocare a conștiinței în dispozitive digitale, ar putea permite *virtualizarea spațiului social*, termen prin care se înțelege construcția unui univers comunicațional în spațiul virtual și transferul către acesta a interacțiunilor sociale globalizate, dar și schimbarea *habitusurilor*¹²¹.

Spațiul geografic limitat de granițe este mutat către un spațiu trans-geografic universalizat, iar acesta poate fi considerat o *transcendere a condiției umane* determinată de localizarea în spațiu și timp, iar globalizarea comunicării și în special aceea a comunicării on-

¹¹⁶ Condiția postumană este acea condiție a individului în care au fost depășite toate limitările biologice ale speciei umane actuale.

¹¹⁷ Singularitatea organică include singularitatea conștiinței și, odată ce se va înțelege ce este conștiința, este posibil ca alte specii care nu sunt conștiente de sine, să fie ridicate la nivel de conștiință.

¹¹⁸ *Ibidem*.

¹¹⁹ Programul *Avatar 45* a fost înființat în 2011 de către Dmitri Itskov și reprezintă o rețea globală de oameni de știință care au ca obiectiv nemurirea cibernetică.

¹²⁰ Antonio Sandu, *The Anthropology...* loc. cit., pp. 3-26.

¹²¹ *Ibidem*.

line creează noi tipuri de interacțiune între indivizi, care îi ajută pe aceștia să evadeze din spațiul fizic într-un spațiu pur comunicativ¹²².

Virtualizarea spațiului social generează formalizarea comunicării: aceasta este policentrică și nestructurată; *noile dimensiuni ale acțiunii comunicative* alterează experiența limitării puterii, de la acțiune alocalizată la *tele-acțiune*, astfel că tele-acțiunea virtuală ar putea permite manipularea obiectelor prin intermediul unui anumit tip de *instrumente robotice*: un exemplu poate fi telemedicina, adică realizarea de acțiuni medicale (precum operații) de la distanță și prin intermediul roboților, fără ca personalul medical să fie prezent¹²³.

IV.2. Către o fenomenologie a digitalizării

Considerăm că niciuna dintre *tehnologiile* care au dat naștere dezbaterilor *transumaniste*¹²⁴ nu duc la o reală *transcendere a condiției umane*, iar acest tip de *transcendență* nu poate conduce la depășirea *angoasei existențiale în fața finitudinii umane*. Angoasa în fața morții este specifică doar individului uman. *Extinderea vieții* ar putea elimina doar parțial angoasa în fața morții, însă nu total¹²⁵.

Depășirea limitelor spațiale și creșterea excepțională a puterii de acțiune și de cunoaștere fac ca *statutul antropologic al umanității* să fie deja chestionabil, realitățile tehnologice existente permițând umanității să se compare cu eroii și ființele semi-divine din majoritatea miturilor fondatoare ale umanității: Prometeu, Icar, Herculeș, Ghilgameș, Ahile etc.

Tehnologiile de ameliorare vor putea permite extinderea nelimitată a vieții prin *digitalizarea conștiinței*, criogenie, clonare umană, editare genetică, condiția umană fiind modificată ireversibil. Zeul din miturile antice sau supraomul modernității ar putea fi posibil cu ajutorul *tehnologiei*. Astfel, *transcenderea limitelor umane* nu este una reală, întrucât *finitudinea* și angoasa în fața morții nu sunt eliminate complet, ci doar amânate.

Depășirea *limitelor existențiale ale condiției umane* ca formă de *autotranscendență* face posibilă *rostirea Ființei* ca depășire a finitudinii de sine a Ființării.

Semnificarea ființei – sau *rostirea ființei*, în limbajul filosofic românesc¹²⁶ reprezintă posibilitatea conștiinței de a accede la *Ființa în sine*, prin depășirea limitelor ontologice ale condiției umane.

*Rostirea Ființei*¹²⁷ poate fi înțeleasă ca o cuprindere a *Ființei în limbaj*. A rosti semnifică a spune, dar etimologic cuvântul rostire semnifică și instituirea unui sens (rost). A rosti Ființa nu înseamnă doar a o comunica, ci a o institui pentru *Conștiință*. Ființa în Sine nu

¹²² *Ibidem*.

¹²³ *Ibidem*.

¹²⁴ Tehnologii referitoare la digitalizarea conștiinței, tehnologii de bio-ameliorare umană etc.

¹²⁵ Aceste idei au fost publicate în Antonio Sandu, Loredana Terec-Vlad, *A Phenomenological Perspective on Transhumanism from the Perspective of the Spoken of Being*, în *Postmodern Openings*, volumul VII, numărul 1, 2016, pp.67-76.

¹²⁶ Pentru detalii, a se vedea: Constantin Noica, *Devenirea întru ființă*, Editura Științifică și Enciclopedică București, 1981.

¹²⁷ Viorel Rotilă, *Heidegger..., lit.cit.*

poate surveni (apărea) în Conștiință decât prin actul de rostire. Această perspectivă subordonează Ființa în fața Conștiinței, reducând oarecum Ființa la Conștiința Ființării¹²⁸.

IV.3. Tehnoetici¹²⁹ transumaniste: evaluarea etică a *tehnologiilor* – decizia etică

Analizele referitoare la om și la conștiință, alături de inventarea tot mai multor *tehnologii* de *ameliorare* cu scopul progresului sau al atingerii *imortalității* ne determină să ne întrebăm dacă aceste cercetări sunt morale sau nu.

Decizia etică este decizia legală moral acceptată de comunitatea largită¹³⁰ și semnifică procesul de a evalua toate aspectele legate de a alege între mai multe acțiuni sau politici posibile, în funcție de *valorile și principiile* morale recunoscute, captate într-o diversitate de instrumente de decizie etică prin cântărirea reciprocă a acestor opțiuni, pentru a recomanda decidenților politici cu un anume curs al acțiunii¹³¹ sau *procesul* prin intermediul căruia se explorează aspecte legate de modul în care alegem să realizăm o acțiune dintre mai multe acțiuni posibile, în funcție de un set de *valori* acceptat într-o societate sau organizație, precum și cântărirea opțiunilor și recomandarea unui anume curs al acțiunii¹³².

IV.4. Transreligiozitatea – reîntoarcerea la sacralitate?

Conceptul de *transreligiozitate* este asociat cu cel de *transumanism*, *transmodernitate* și *transdisciplinaritate*, Basarab Nicolescu considerând că:

„*transreligia* nu se dovedește nici religioasă, nici antireligioasă: ea este pur și simplu *areligioasă*. Ea nu se opune nici unei tradiții sau atitudini – fie ea religioasă, agnostică sau atee, și nici nu-și reclamă supremația, pentru simplul motiv că ea este puntea care leagă toate aceste tradiții sau atitudini, urzeala ce țese *pânza vieții și a istoriei* și care, prin natura sa, nu se poate transforma într-o nouă religie sau un nou *sistem filosofic* pentru că se află dincolo de orice raționalizare [...] *transreligia* se află dincolo de orice discurs, dar poate fi gustată, trăită, resimțită”¹³³.

¹²⁸ Antonio Sandu, Loredana Terec-Vlad, *A Phenomenological...*, lit.cit. pp.67-76.

¹²⁹ Pentru detalii, a se vedea: Viorel Guliciuc, Emilia Guliciuc (editori), *Philosophy, Engineering and Technoethics*, Editura Cambridge Scholar Publishing House, Newcastle upon Thyne, 2010.

¹³⁰ Thomas M. Jones, *Ethical Decision Making by Individuals in Organizations: An Issue-Contingent Model*, în *The Academy of Management Review*, volumul 16, numărul 2, 1991, pp. 366-395.

¹³¹ Valentin Mureșan, *Managementul etic în organizații*, Editura Universității din București, București, 2009, p. 61.

¹³² Liviu Gavrilescu, *Decizia etică: dificultăți și provocări*, în *Analele Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca*, Series Humanistica, tom. IX, 2011, pp. 317-322.

¹³³ Basarab Nicolescu, *Aldonis...*, op.cit.

O nouă formă de religiozitate este calea viitorului („Way of the Future”). Ea a luat naștere în 2015, în contextul posibilității apariției singularității tehnologice, propusă de Anthony Levandowski. Prin această nouă religie se urmărește tranziția pașnică de la oameni la mașini. Dat fiind faptul că omul este sceptic în ceea ce privește viitorul și progresul, el trebuie educat pentru că, în curând, „mașinile” se vor integra în societate și chiar vor deveni din ce în ce mai inteligente¹³⁴.

IV.5. Transumanismul ca o nouă formă de umanism

Toate aceste cercetări despre conștiință și despre posibilitatea păstrării caracteristicilor umane într-un mediu de stocare electronic ne determină să ne întrebăm dacă aceste invenții nu fac referire tot la om și la încercarea de a păstra într-o mare măsură caracteristicile umane. Prin intermediul *tehnologiilor* de bioameliorare, omul caută în același timp o *falsă transcendență*¹³⁵, dar dorește să păstreze și umanitatea care, de fapt, îl caracterizează. În aceste condiții, direcțiile de cercetare transumaniste se îndreaptă către o nouă formă de *umanism*¹³⁶. *Neo-umanismul* este văzut ca fiind o alternativă la postumanism, întrucât face referire la *singularitatea conștiinței*. Termenul este analizat în analogie cu singularitatea *tehnologică* și *semnifică capacitatea unei conștiințe de a înțelege ce este conștiința*.

¹³⁴ *Way of Future Church*, disponibil pe: <http://www.wayofthefuture.church/>, consultat la data de 20.07.2018.

¹³⁵ Antonio Sandu, Loredana Vlad, *Beyond Technological Singularity – The Posthuman Condition*, în *Postmodern Openings*, Volumul 9, numărul 1, pp. 91-108.

¹³⁶ Viorel Rotilă, *An Alternative...*, *lit.cit.*, pp. 709-718.

BIBLIOGRAFIE

Volume, capitole și articole în volume

1. ACKRILL, John Lloyd, *Aristotle's Categories and de Interpretatione*, Editura Clarendon, Oxford, 1963;
2. ANDREI, Petre, *Prelegeri de istorie a filosofiei de la Kant la Schopenhauer*, Editura Polirom, Iași, 1997;
3. ARENDT, Hannah, *Condiția umană*, Editura Ideea & Design, Cluj, 2007;
4. APEL, Karl Otto, *Discussion et responsabilité II. Contribution à une éthique de la responsabilité*, Editura Du Cerf, Paris, 1998;
5. ASHCROFT, Richard E.; DAWSON, Angus; DRAPER, Heather; MCMILLAN, John R. (editori), *Principles of Health Care Ethics*, ediția a II-a, Editura John Wiley&Sons Ltd., Chichester, 2007;
6. BAGDASAR, Nicolae, BOGDAN, Virgil, NARLY, Constantin, (eds), *Antologie filosofică. Filosofi străini*, Editura Universal Dalsi, București, 1995;
7. BALL, Terence; DAGGER, Richard, *Ideologii politice și idealul democratic*, ediția a II-a, Editura Polirom, Iași, 2000;
8. BALOGH, Brigitta, *Libertate și recunoaștere în „Fenomenologia spiritului”*: modelul hegelian al libertății, în Alexandru Baumgarten, Adela Cîmpean (editori), *Studii de istorie a filosofilor dedicate profesorului Vasile Muscă* Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2009;
9. BAUMGARDEN, Alexandru; CÎMPEAN, Adela (editori), *Studii de istorie a filosofilor dedicate profesorului Vasile Muscă* Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2009;
10. BEAUCHAMP, Tom L.; CHILDRESS, James F., *Principles of biomedical ethics*, Editura Oxford University Press, New York, 2001;
11. BELLU, Nicolae, *Etica lui Kant*, Editura Științifică București, 1974;
12. BERDIAEV, Nikolai, *Sensul creației. Încercare de îndreptățire a omului*, traducere realizată de Anca Oroveanu, Editura Humanitas, București, 1992;
13. BERR, Henri, *La synthèse en histoire: essai critique et théoretique*, Editura Alcan, Michigan, 1911;
14. BIȘA, Dan Robert, *Este posibilă compararea categoriilor identificate de către Aristotel și Kant?*, în Angela Botez, Henrieta Anișoara Șerban, Gabriel Nagăț, Marius Augustin Drăghici (coordonatori), *Categorii și concepte în filosofia științei*, Editura Academiei Române, București, 2011;
15. BOBOC, Alexandru, *Categorie și categorii. Însemnări despre posibilitatea unei «teorii generale a categoriilor»*, în Alexandru Surdu, Sergiu Bălan (coordonatori), *Studii de teoria categoriilor*, volumul I, Editura Academiei Române, București, 2010;
16. BOIA, Lucian, *Pentru o istorie a imaginarului*, traducere din limba franceză realizată de Tatiana Mochi, Editura Humanitas, București, 2001;
17. BORGMANN, Albert, *Technology and the Character of Contemporary Life: A Philosophical Inquiry*, Editura Universității din Chicago, Chicago, 1984;
18. BOTEZ, Angela; ȘERBAN, Henrieta Anișoara; NAGĂȚ, Gabriel; DRĂGHICI, Marius Augustin (coordonatori), *Categorii și concepte în filosofia științei*, Editura Academiei Române, București, 2011;
19. BOUCHER, David; KELLY, Paul (coordonatori), *Mari gânditori politici de la Socrate până astăzi*, Editura All, București, 2006;
20. BRAGA, Mircea, *Dincolo de binele și răul culturii (Fiedrich Nietzsche)*, volumul 1, Editura Imago, Sibiu, 2006;

21. BUCHANAN, Allen; BROCK, Dan; DANIELS, Norman; WIKLER, Daniel, *Genetica y justicia*, Editura Cambridge University Press, Cambridge, 2000;
22. BUZĂRNESCU, Ștefan, *Sociologia civilizației tehnologice*, Editura Polirom, Iași, 1999;
23. CAZAN, Gheorghe Alexandru; GHIȚĂ, Simion; VLĂDUȚESCU, Gheorghe, (coordonatori), *Istoria Filosofiei moderne și contemporane, volumul I (De la Renaștere la epoca „luminilor”)*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1984;
24. CERNICA, Viorel, *Sensuri ale postmodernității filosofice*, în Georgeta Marghescu, Viorel Cernica (coord), *Cultura postmodernă: orizonturi de interpretare*, Editura Printech, București, 2010;
25. CHILDRESS, James F., *Principles of Bioethical Medics*, Editura Oxford University Press, New York, 1979;
26. CODREANU, Theodor, *Transmodernismul*, Editura Junimea, Iași, 2005;
27. COTTINGHAM, John, *Raționalistii: Descartes, Spinoza, Leibniz*, Editura Humanitas, București, 1998;
28. COZMA, Carmen, *Introducere în aretologie*, Editura Universității Alexandru Ioan Cuza Iași, Iași, 2001;
29. COZMA Carmen, *Designing the Virtue’s Place within Bioethics Area*, în *Cultura International Journal of Philosophy of Culture and Axiology*, Volumul 4, numărul 1, 2007, pp. 130-135;
30. CROITORU, Rodica, *Datorii morale și datorii religioase în limitele kantiene ale rațiunii*, Editura All, București, 2006;
31. CULIANU, Ioan Petru, *Religia și creșterea puterii în Gianpaolo Romanato, Mario G., Lombardo, Religie și putere*, Editura Nemira, București, 1996, pp. 161-229;
32. CUTAȘ, Daniela, *Genetica reproducerii*, Editura Ideea Europeană, București, 2007;
33. D’HONDT, Jacques *Hegel și hegelianismul*, Editura Polirom, Iași, 1998;
34. DARWIN, Charles, *Descendența omului și selecția sexuală*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1967;
35. DARWIN, Charles, *Expresia emoțiilor la oameni și animale*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1967;
36. DELEANU, Ion, *Biologie și drept*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1983;
37. DELEDALLE, Gerard, *La filosofia de los Estados Unidos*, Editura Tecnos, Madrid, 2002;
38. DELEUZE, Gilles, *Nietzsche*, Editura All, București, 1999;
39. DELEUZE, Gilles, *Nietzsche și filosofia*, Editura Fundației Culturale Ideea Europeană, București, 2005;
40. DIAZ, Patricia H.; JASSO, Jesus M., *Problemas contemporaneos de la filosofia*, Universidad Autonoma de la Ciudad de Mexico, Ciudad de Mexico, 2014;
41. DESCARTES, René, *Texte fundamentale*, Editura Antet, Prahova, 2011;
42. DESCARTES, René, *Discurs despre metoda de a ne conduce bine rațiunea și a căuta adevărul în științe*, Editura Mondero, București, 1999;
43. DWORKIN, Ronald, *Life’s Dominion. An Argument about Abortion and Euthanasia*, Editura Harper Collins, Londra, 1995;
44. EDELMAN, Gerald, *Wider than the Sky: the Phenomenal Gift of Consciousness*, Editura Yale University Press, New Haven, 2005;
45. EINSTEIN, Albert, *Ideas and opinions*, Editura Crown Publishing, Londra, 1954;
46. ELIADE, Mircea, *Aspecte ale mitului*, Editura Univers, București, 1978;
47. ELIADE, Mircea, *Sacrul și profanul*, Editura Humanitas, București, 2017;

48. EVANS WENTZ, Walter Y., Yoga tibetană și doctrinele secrete, Editura Sophia, Arad, 1993;
49. EVOLA, Julius, The Yoga of Power. Tantra, Shakti, and the Secret Way, Editura Inner Traditions, Rochester, 1992;
50. FAERNA, Angel Manuel, Introducción a la teoría pragmatista del conocimiento, Editura Siglo XXI, Madrid, 1996;
51. FEENBERG, Andrew, Critical Theory of Technology, Editura Oxford University Press, New York, 1991;
52. FEENBERG, Andrew, Transforming Technology . A Critical Theory Revised, Oxford University Press, New York, 2002;
53. FERRER, Jose; ALVAREZ, Juan Carlos, Para fundamentar la bioetica. Teorias y paradigmas teoricos en la bioetica contemporanea, Universidad Pontificia de Comillas, Madrid, 2003;
54. FLONTA, Mircea, 20 de întrebări și răspunsuri despre Immanuel Kant, Editura Humanitas, București, 2012;
55. FLONTA, Mircea; KEUL, Hans Klaus (coordonatori), Filosofia practică a lui Kant, Editura Polirom, Iași, 2000;
56. FLONTA, Mircea; STROENESCU, Constantin; ȘTEFANOV, Gheorghe, Teoria cunoașterii, Editura Universității din București, București, 1999;
57. FLOREA, Georgeta, Ideologie și cunoaștere, Editura Politică București, 1979;
58. FROMM, Erich, Opere alese, Editura Politică București, 1983;
59. Erich Fromm, A avea sau a fi, Editura Trei, București, 2013;
60. FRUNZĂ, Ana, Către o nouă expertiză etică – deconstruind valorile etice, Editura Lumen, Iași, 2016;
61. FRUNZĂ Mihaela, Tematizări în eticile aplicate. Perspective feministe, Editura Limes, 2009;
62. FRUNZĂ, Sandu, Ești o ființă autentică editura Eikon, 2018;
63. FUKUYAMA, Francis, Sfârșitul istoriei și ultimul om, Editura Paideia, București, 2001;
64. FUKUYAMA, Francis, Our Posthuman Future: Consequences of the Biotechnology Revolution, Editura Strauss & Giroux, New York, 2002;
65. GHIDEANU, Tudor, Sensul teandric al iubirii, Editura Lumen, Iași, 2007;
66. GERT, Bertrand, Morality: A New Justification of the Moral Rules, Editura Oxford University Press, New York, 1988;
67. GOODIN, Robert, Utilitatea și binele, în Peter Singer, Tratat de etică Editura Polirom, Iași, 2006, pp. 269-276;
68. GRACIA, Diego, Fundamentos de bioetica, Editura Triacasterla, Madrid, 2008;
69. GRANDY, John, Consciousness. Encyclopedia of Time, volumul 1, Editura Sage Publications Inc., Thousand Oaks, 2009;
70. GRAY, John, Heresies: Against Progress and Other Illusions, Editura Granta Books, Londra, 2004;
71. GRAY, John, Câini de paie: gânduri despre oameni și animale, Editura Humanitas, București, 2009;
72. GRĂDINARU, Mihail, Heidegger. Drum către depășirea metafizicii, Editura Septentrion, Rădăuți, 1994;
73. GREER, Joanne M., MOBERG, David (coord.), Research in the Social Scientific Study of Religion, volumul 10, 1999, pp. 57-76;
74. GRENIER, Hubert, Marile doctrine morale, Editura Humanitas, București, 1995;
75. GULIAN, Constantin Ionescu, Hegel sau filosofia crizei, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1979;

76. GULICIUC, Viorel; GULICIUC, Emilia (editori), *Philosophy, Engineering and Technoethics*, Editura Cambridge Scholar Publishing House, Newcastle upon Thyne, 2010;
77. HABERMAS, Jürgen, *Thorie des kommunikativen Handelns*, editura Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1975;
78. HABERMAS, Jürgen, *El futuro de la naturaleza humana. Hacia una eugenesia liberal?*, Editura Paidos, Barcelona, 2002;
79. HABERMAS Jürgen, *Discursul filosofic al modernității. 12 prelegeri*, editura All, București, 2000;
80. HAECKEL, Ernst, *The Riddle of the Universe*, Editura Harper and Brothers, New York, 1905;
81. HALBERSTAM, Judith; LIVINGSTONE, Ira, *Posthuman Bodies*, Editura Indiana University Press, Indiana, 1995;
82. HARARI, Yuval Noah, *Sapiens. Scurtă istorie a omenirii*, Editura Polirom, Iași, 2017;
83. HARARI, Yuval Noah, *Homo Deus. A Brief History of Tomorrow*, Editura Harper Collins, New York, 2017;
84. HAUSKELLER Michael, *Utopia in Trans- and Posthumanism*, în Stefan Sorgner, Robert Ranich (editori) *Posthumanism and Transhumanism*, Editura Peter Lang, Berna, 2013;
85. HARE, Richard Mervin, *Sorting out Ethics*, Editura Clarendon Press, Oxford, 1997;
86. HASLEBO, Gitte; HASLEBO, Maja Loua, *Practicing Relational Ethics in Organizations*, Editura Taos Institute Publications, Ohio, 2012;
87. HAYLES, Katherine, *How We Became Posthuman: Virtual Bodies in Cybernetics Literature and Informatics*, Editura University of Chicago Press, Chicago, 1999;
88. HAWKING, Stephen, *A Brief History of Time*, Editura Bantam Books, New York, 1988;
89. HEGEL, Friedrich, *Prelegeri de istorie a filosofiei*, Editura Humanitas, București, 1997;
90. HEGEL, Friedrich, *Enziklopädie der philosophischen Wissenschaften (Enciclopedia de filosofie)*, Editura Band & Werke, Frankfurt, 1979;
91. HEIDEGGER, Martin, *Repere pe drumul gândirii*, Editura Politică București, 1988;
92. HEIDEGGER, Martin, *Originea operei de arta, traducere și note de Thomas Kleininger și Gabriel Liiceanu*, Editura Humanitas, București, 1995;
93. HEIDEGGER, Martin, *Ființă și timp*, Editura Humanitas, București, 2002;
94. HEIDEGGER, Marin, *Discourse on Thinking*, Editura Herper&Row, New York, 1966
95. HERSCH, Jeanne, *Mirarea filosofică. Istoria filosofiei europene, traducere Drăgan Vasile*, Editura Humanitas, București, 1997;
96. HORKHEIMER, Max, *Traditionelle und Kritische Theorie*, Editura Fischer, Frankfurt am Main, 1974;
97. HORKHEIMER, Max; ADORNO, Theodor, *Dialectica Luminilor*, Editura Polirom, Iași, 2012;
98. HÜGLI, Anton; LÜBCKE, Poul, *Filosofia în secolul XX, volumul I(Femomenologia, hermeneutica, filosofia existenței, teoria critică)*, Editura All, București, 2008;
99. HUGHES, James, *Citizen Cyborg: Why Democratic Societies Must Respond to the Redesinged Human of the Future*, Editura Westview Press, Cambridge, 2004;
100. HUIDU, Alexandra, *Reproducerea umană medical asistată. Etica incriminării versus etica biologică. Studiu de drept comparat*, Editura Lumen, Iași, 2009;
101. HUIDU Alexandra, *Reproducerea umana medical asistată, - etica incriminării vs. etica biologică – studiu de drept comparat – ediția a II-a*, editura Lumen, Iași, 2017;

102. HUME, David, A Treatise of Human Nature, Oxford University Press, Oxford, 1992;
103. HUZUM, Loredana, Dreptatea distributivă și sănătate în filosofia contemporană, Institutul European, Iași, 2011;
104. ILIESCU, Adrian Paul, Etică socială și politică Editura Ars Docendi, București, 2007;
105. INWOOD, Michel, Heidegger, Editura All, București, 2010;
106. IONESCO Eugène, Prezent trecut, trecut prezent, traducere de Simona Cioculescu, Editura Humanitas, București, 1993
107. JONAS, Hans, The Principle of Responsibility, Editura Chicago University Press, Chicago, 1984;
108. JONAS, Hans, Técnica, medicina y ética. La práctica del principio de la responsabilidad, Editura Paidós, Barcelona, 1997;
109. JONSEN, Albert; TOULMIN, Stephen, The Abuse of Casuistry: A History of Moral Reasoning, Editura University of California Press, Londra, 1988;
110. KANT, Immanuel, Critica rațiunii pure, Editura Științifică București, 1969;
111. KANT, Immanuel, Întemeierea metafizicii moravurilor. Critica Rațiunii practice, traducere realizată de Nicolae Bagdasar, editura Științifică București, 1972;
112. KANT, Immanuel, Critica rațiunii practice, studiu introductiv realizat de Traian Brăileanu, Editura Paideia, București, 2003;
113. KANT, Immanuel, Critica rațiunii practice, studiu introductiv realizat de Nicolae Bagdasar, Editura Iri, București, 1999;
114. KANT Immanuel, Was ist Aufklärung (Ce sunt luminile?), Editura Monatsschrift, Berlin, 1984;
115. KANT, Immanuel, Întemeierea metafizicii moravurilor, traducere realizată de Filotheia Bogoiu, Valentin Mureșan, Miki Ota, Radu Gabriel Pârveu, Editura Humanitas, București, 2007;
116. KELLNER, Douglas, Critical Theory, Marxism and Modernity, Editura Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1992;
117. KELLY Paul, Bentham, în David Boucher, Paul Kelly, Mari gânditori politici de la Socrate până astăzi, editura All, București, 2008, pp 283-288;
118. KIEKPATRIK, Graeme, Technology and Social Power, Editura Palgrave MacMillan, Basingstoke, 2008;
119. KUZWEIL, Ray, The Age of Spiritual Machines. When Computers Exceed Human Intelligence, Editura Penguin Putnam Inc., New York, 1999;
120. KURZWEIL, Ray, The Singularity is Near. When Humans Transcend Biology, Editura Viking, New York, 2005;
121. LAKSMAN, Jee Swami, Kashmir Shaivism: The Secret Supreme, Editura Sri Satguru Publications, Delhi, 1991;
122. LAWLOR, Leonard, Derrida and Husserl: The Basic Problem of Phenomenology, Editura Indiana University Press, Bloomington, 2002;
123. LEIBNIZ, Gottfried Wilhelm, Monadologia, în Opere filosofice, volumul I, Editura Științifică București, 1972;
124. LEIBNIZ, Gottfried Wilhelm, Eseuri de teodicee asupra bunătații lui Dumnezeu, a libertății omului și a originii răului, editura Polirom, Iași, 1997;
125. LEVINAS, Emanuel, Totalitate și infinit, Editura Polirom, Iași, 1999;
126. LINARES, Jorge Enrique, Ética y mundo tecnológico, Universidad Nacional Autónoma de México, Fondo de Cultura Económica, México, 2008;
127. LIPOVETSKY, Gilles, Amurgul datoriei. Etica nedureroasă a noilor timpuri democratice, Editura Babel, București, 1996;

128. LOCKE, John, Eseu asupra intelectului omenesc, volumul I, București, Editura Științifică 1961;
129. LYOTARD, Jean-François, Condiția postmodernă. Raport asupra cunoașterii, traducere și prefață de Ciprian Mihali, Editura Babel, București, 1993;
130. MACHIAVELLI, Niccolò, Principele, Editura Antet, București, 2013;
131. MACINTYRE, Alsdair, After Virtue. A Study of Moral Theory, ediția a III-a, Editura University of Notre Dame Press, Indiana, 2007;
132. MARCUSE, Herbert, Scrieri filosofice, Editura Politică București, 1977;
133. MARGA, Andrei, Raționalitate, argumentare, comunicare, Editura Dacia, Cluj, 1991;
134. MARGA, Andrei, Filosofia lui Habermas, Editura Polirom, Iași, 2006;
135. MARGHESCU, Georgeta, CERNICA, Viorel (coordonatori), Cultura postmodernă: orizonturi de interpretare, Editura Printech, București, 2010;
136. MARX, Karl, ENGELS, Friedrich, Opere, volumul 3, Editura Politică București, 1958;
137. MARX, Karl, Friedrich Engels, Capitalul, Editura Politică, București, 1966;
138. MAXIM, Sorin-Tudor, Conștiința morală, Editura Junimea, Iași;
139. MAXIM, Sorin-Tudor, Responsabilitatea morală, Editura Mușatinii, Suceava, 2000;
140. MAXIM, Sorin-Tudor, Toleranța. Dreptul la diferență, Editura Didactică și Pedagogică București, 2004;
141. MAXIM, Sorin-Tudor, Peripathetice, Editura Pim, Iași, 2010;
142. MEPHAN, Ben; KAISER, Matthias; THORESTEN, Erik; TOMKINS, Sandy; MILLAR, Kate, Ethical Matrix, Landbouw Economisch Instituut, Wageningen University and Research Centre, Haga, 2006;
143. MILL, John Stuart, Utilitarismul, Editura All, București, 2014;
144. MIROIU, Adrian, Teorii ale dreptății, Editura Alternative, București, 1996;
145. MIROIU, Adrian, Introducere în filosofia politică Editura Polirom, Iași, 2009;
146. MOSTERIN, Jesús, Racionalidad y accion humana, Editura Alianza, Madrid, 1987;
147. MORE Max, Superlongevity without Overpopulation, în The Scientific Conquest of Death: Essays on Infinite Lifespans (Immortality institute), Libros En Red, Buenos Aires, 2004;
148. MORE, Max, VITA-MORE, Natasha (editori), The Transhumanism Reader: Classical and Contemporary Essays on the Science, Technology and Philosophy of the Human Future, Editura Wiley& Sons, Hoboken, 2001;
149. MUREȘAN, Valentin, Managementul etic în organizații, Editura Universității din București, București, 2009;
150. NEAGOE, Florica, Umanismul și Renașterea filosofică în Gheorghe Alexandru Cazan, Simion Ghiță, Gheorghe Vlăduțescu (coordonatori), Istoria Filosofiei moderne și contemporane, volumul I (De la Renaștere la epoca „luminilor”), Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1984;
151. NEAGOE, Florica, Istoria filosofiei moderne. De la Spinoza la Diderot, Prelegeri, Editura Didactică și Pedagogică București, 1970;
152. NEAGOE, Florica, Istoria filosofiei moderne – Renașterea de la Petrarca la Bacon – Prelegeri, Editura Didactică și Pedagogică București, 1975;
153. NICOLESCU, Basarab, Transdisciplinaritatea (manifest), Editura Polirom, Iași, 1996;
154. NIETZSCHE, Friedrich, Voința de putere, încercare de reevaluare a tuturor valorilor, Editura Aion, Oradea, 1999;

155. NIETZSCHE, Friedrich, Genealogia moralei, Editura Humanitas, ediția a II-a, București, 2006;
156. NIETZSCHE, Friedrich, Știința voioasă, Editura Humanitas, București, 2006;
157. NIETZSCHE, Friedrich, Așa grăit-a Zarathustra, traducere realizată de George Emil Botez, Editura Antet, 2009;
158. NIETZSCHE, Friedrich Dincolo de bine și de rău, ediția a III-a, Editura Humanitas, București, 2015;
159. NOICA, Constantin, Devenirea întru ființă, Editura Humanitas, București, 1998;
160. NOUSS, Alexis, Modernitatea, Editura Paralela 45, Cluj-Napoca, 2000;
161. OLESEN, Seren Gosvig, Filosofia franceză mai recentă, în Anton Hügli, Poul Lübcke, Filosofia în secolul XX, volumul I, Femomenologia, hermeneutica, filosofia existenței, teoria critică Editura All, București, 2008;
162. O'ROURKE, Fran, Pseudo-Dionysius and the Metaphysics of Aquinas, Editura University of Notre Dame Press, Indiana, 2005;
163. ORTIZ, Gustavo, Eticas normativas y no normativas: una introduccion a la etica, în Patricia H. Diaz, Jesus M. Jasso, Problemas contemporaneos de la filosofia, Universidad Autonoma de la Ciudad de Mexico, Mexico, 2014;
164. PEPPERELL, Robert, The Posthuman Condition. Consciousness beyond the brain, Editura Intellect Books, Portland, 2003;
165. PETRESCU Ioana Em., Modernism-postmodernism. O ipoteză, Editura Casa Cărții de știință, Cluj-Napoca, 2003;
166. PLATON, Republica, Editura Antet Revolution, București, 2005;
167. POPOVENIUC, Bogdan, Curs de antropologie filosofică Editura Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava, Suceava, 2008;
168. POPOVENIUC, Bogdan, Filosofia singularității. Creierul global – o etică a gândirii fără om, Editura Eikon, București, 2016;
169. RAY, John, Historia platanarum, volumul 1-3, Editura Clark, Londra, 1982;
170. RAY Paul, The potential for a New, Emerging Culture in the U.S., Report on the 2008 American Values Survey, Institute for the Emerging Wisdom Culture, Wisdom University, 2008,
171. RĂDULESCU MOTRU, Constantin, Nietzsche, Editura Eta, Cluj, 1990;
172. RÂMBU, Nicolae, Romantismul filosofic german, Editura Polirom, Iași, 2000;
173. RIECHMANN, Jorge, La habitacion de Pascal, Ensayos para fundamentar eticas de suficiencia y politicas de autocontencion, Madrid, 2009;
174. RIVERA FRANCO, Olga Cristina, El cuidado: una alternativa en la educacion moral, Pontificia Universidad Javeriana, Bogota, 2008;
175. ROBERTSON, Roland, Globalization: Social Theory and Global Culture, Editura Sage Publications, Londra, 1992;
176. ROȘCA, Ioan, Filosofie modernă, Editura Fundației „România de Măine”, București, 1999;
177. ROUSSEAU, Jean Jacques, Contractul social sau Principiile Dreptului Politic, Editura Mondero, București, 2007;
178. SANDBERG, Anders, Morphological Freedom -Why We not just Want It, but Need It, în Max More, Natasha Vita-More (editori), The Transhumanism Reader: Classical and Contemporary Essays on the Science, Technology and Philosophy of the Human Future, Editura Wiley, Hoboken, 2001;
179. SANDBERG, Anders, BOSTROM, Nick, Whole Brain Emulation. Technical Report, Future of Humanity Institute, Oxford University, 2008;

180. SANDBERG, Anders, Ethics of Brain emulations, în *Journal of Experimental & Theoretical Artificial Intelligence*, volumul 26, 2014, pp. 439-457;
181. SANDBERG, Anders, Cryopreservation of Embryos and Fetuses as a Future Option for Family Planning Purposes, în *Journal of Evolution & Technology*, volumul 25, numărul 1, 2015, pp. 17-30;
182. SANDU, Antonio, *Filosofie socială*, Editura Cristal, Iași, 2010;
183. SANDU, Antonio, *Etică și deontologie profesională*, Editura Lumen, Iași, 2012;
184. SANDU, Antonio, *Social Construction of Reality as Communicative Action*, Editura Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne, 2016;
185. SANDU, Antonio, *Etică profesională și transparență în administrația publică* Editura Didactică și Pedagogică București, 2014;
186. SANDU, Antonio; UNGURU Elena, *A acțiune comunicativă, justiție deliberativă și restaurativă. Perspective socio-juridice asupra medierii și probațiunii*, Editura Tritonic, București, 2014;
187. SARTRE, Jean-Paul, Choix, Liberté et responsabilité, în Marc Neuberger, *La Responsabilité: questions philosophiques*, Editura Presses Universitaires de France, Paris, 1997;
188. SÂRBU, Tănase, *Etică: valori și virtuți morale*, Editura Societății Academice „Matei Teiu Botez”, Iași, 2005;
189. SĂVULESCU, Julian, *Autonomy, the Good Life and the Controversial Choices*, în R. Rhodes, L.P. Francis, A. Silver (editori), *The Blackwell Guide to Medical Ethics*, Editura Blackwell Publishing Ltd., Hoboken, 2007;
190. SCHATZKI, Theodore R., KNORR CETINA, Karin, VON SAVIGNY, Eike, *The Practice Turn in Contemporary Theory*, Editura Routledge, New York, 2001;
- 191.
192. SEGALEN, Martine, *Sociologia familiei*, Editura Polirom, Iași, 2011;
193. SILVER, Lee, *Remaking Eden: Cloning and Beyond Brave New World*, Editura Avon Books, New York, 1997;
194. SINGER, Peter, *Practical Ethics*, ediția a II-a, Editura Cambridge University Press, Cambridge, 1999;
195. SINGH, Jaideva, *Siva Sutras. The Yoga of Supreme Identity*, Editura Motilal Banarsidass, Delhi, 1979;
196. SORGNER, Stefan Lorenz, *I der Transhumanismus die gefährlichste der Welt Idee?*, Editura Herder, Viena, 2016;
197. SORGNER, Lorenz Stefan; RANICH, Robert (editori), *Posthumanism and Transhumanism*, Editura Peter Lang, Berna, 2013;
198. SPERMEZAN, Grigore, *Introducere în gândirea unor mari filosofi*, Editura Didactică și Pedagogică București, 2006;
199. SPINOZA, Baruch, *Tratat despre îndreptarea intelectului*, Editura Tiparul Tipografiei Diecezane, Arad;
200. SQUIRER, Susan M., *Reproducing the Posthuman Body: Ectogenetic Fetus, Surrogate Mother, Pregnant Man*, în Judith Halberstam, Ira Livingstone, *Posthuman Bodies*, Editura Indiana University Press, Indiana, 1995;
201. STOCK, Gregory, *Metaman: the Merging of Humans and Machines into a Global Superorganism*, Editura Simon & Schuster, New York, 1993;
202. STOENESCU, Constantin, *Etica mediului. Argumente rezonabile și întâmpinări critice*, Editura Istitutul European, Iași, 2016
203. SURDU, Alexandru, *Filosofie modernă. Orientări fundamentale*, Editura Paideia, București, 2002;

204. SURDU, Alexandru; BĂLAN Sergiu (coordonatori), Studii de teoria categoriilor, volumul I, Editura Academiei Române, București, 2010;
205. THALER, Richard H.; TURNER, Cass R., Nudge: Improving Decisions about Health, Wealth and Happiness, Editura Penguin Books, Londra, 2008;
206. TIȚA, Victor, Existențialismul. Repere pentru învingători, Editura Hoffman, Caracal, 2012;
207. TOFFLER, Alvin, Al treilea val, Editura Politică București, 1982;
208. TUDOSESCU, Ion, Tratat de ontologie, Editura Fundației România de mâine, București, 2002;
209. VATTIMO, Gianni, Sfârșitul Modernității, Editura Pontica, Constanța, 1993;
210. VATTIMO, Gianni, Aventurile diferenței, Editura Pontica, Constanța, 1996;
211. VATTIMO, Gianni, A crede că mai credem: e cu puțință să fim creștini în afara Bisericii, traducere de Ștefania Mincu, Editura Pontica, Constanța, 2005;
212. WARREN, Wagar, A Short History of the Future, Editura Universității din Chicago, Chicago, 1989;
213. WIDDER, Nathan, Nietzsche, în David Boucher, Paul Kelly, (coord.), Mari gânditori politici de la Socrate până astăzi, Editura All, București, 2008;
214. WILBER, Ken, The Spectrum of Consciousness, Editura Theosophical, Quest, 1977
215. WITTGENSTEIN, Ludwig, Tractatus logico-philosophicus, Editura Humanitas, București, 1991;
216. YURDUSEV, Nury, International Relations and the Philosophy of History: A Civilizational Approach, Editura Palgrave Macmillan, New York, 2003.

Articole în jurnale științifice

1. ABEL, Jaime; NOVOA JURADO, Francisco; MOLINA DURAN, Aurelio; MALDONADO, Luna, Reconstrucción del pensamiento médico: fundamentos del pragmatismo clínico, în Revista Med Clin, volumul 123, numărul 9, 2004, pp. 345-351;
2. ALTAMIRANO BUSTAMANTE, Nelly; BOBADILLA AGUIRRE, Alfredo; ALTAMIRANO BUSTAMANTE, Eréndira; GARDUÑO ESPINOSA, Juan; AVILA OSORIA, Maria Teresa; MUÑOZ HERNANDEZ, Onofre; GARCIA PAVON, Rafael; ALTAMIRANO BUSTAMANTE, Myriam, Como prepararnos para la deliberación ética en la práctica clínica en pediatría, în Boletín Médico del Hospital Infantil de México, volumul 67, 2010, pp.188-195;
3. ALUAȘ, Maria, Definiții, principii și fundamente ale bioeticii contemporane, în Revista Studia UBB Bioethica, volumul LVII, numărul 2, 2012, pp. 75-84 ;
4. AMARO CANO, Maria del Carmen ; VALENCIA, Maria Luisa, Principios básicos de la bioética, în Revista Cubana de Enfermería, volumul 12, numărul 1, 1996;
5. ANTOCI, Arina, *Raționalitatea tehnologică și logica dominației*, în *Revista de filozofie, sociologie și științe politice*, volumul 3 (148), 2008, pp. 30-41.
6. APEL, Karl Otto, How to Ground a Universalistic Ethics of Co-Responsibility for the Effects of Collective Actions and Activities?, în *Philosophica*, numărul 52, 1993, pp. 9-29;
7. APPELBAUM, Paul Stuart, The parable of the forensic physician: ethics and the problem of doing harm, în *International Journal of Law & Psychiatry*, volumul 13, numărul 4, 1990, pp. 249-259;
8. APOSTU, Iulian, Postmodernity and the solidarity dilemma – a challenge for the contemporary couple, în *Postmodern openings*, volumul 7, numărul 2, 2016, pp. 9-12;

9. BADILLO ZUNIGA, Javier; OSTIGUIN MELENDEZ, Rosa Maria; BERMUDEZ GONZALES, Alfredo, El paradigma: un analisis del concepto y su implicacion conceptual en enfermeria, în Revista Iberoamericana de educacion e investigacion en enfermeria, volumul 3, numărul 2, 2013, pp. 18-25;
10. BAMFORD Sim, A framework for approaches to transfer of a mind's substrate, în International Journal of Machine Consciousness, volumul 4, numărul 1, 2012, pp. 23-34;
11. BARFIELD, Woodrow, WILLIAMS, Alexander, Cyborgs and Enhancement technologies, în Philosophies, volumul 2, numărul 4, 2017, pp. 1-18;
12. BAZAC, Ana, Teoria comportamentului și blândețea la Aristotel, în Analele Universității din Craiova, Seria Filosofie, numărul 30, 2012, pp. 5-23;
13. BĂRBULESCU, Ana, Democrația, islamul și „sfârșitul istoriei”, în Revista de Sociologie, numărul 1-2, 2002, pp. 175-183;
14. BEAUCHAMP, Tom, A Defense of the Common Morality, în Kennedy Institute of Ethics Journal, volumul 13, numărul 3, 2003, pp. 259–274;
15. Eugenia Bogatu, Ipostaze ale comunicării eficiente la nivelul discursului filosofic, teză de doctorat, Chișinău, 2005;
16. BOSTROM, Nick, Human Genetic Enhancement: A Transhumanist Perspective, în Journal of Value Inquiry, volumul 37, numărul 4, 2003, pp. 493-506;
17. BOSTROM, Nick, A History of Transhumanist Thought, în Journal of Evolution and Technology, volumul 14, numărul 5, 2005, pp. 1-30;
18. BOSTROM, Nick, Transhumanist Values, în Review of Contemporary Philosophy, Volume 4, May, 2005, pp. 3-14;
19. BOSTROM, Nick, Existential Risk Prevention as Global Priority, în Global Policy, volumul 4, numărul 1, 2013, pp. 15-31;
20. BOSTROM, Nick; SANDBERG, Anders, Cognitive Enhancement: Methods, Ethics, Regulatory Challenges, în Science and Engineering, Ethics, volumul 15, 2009, pp. 311-341;
21. BURGUI BURGUI, Mario; JONAS, Hans, Conservacion de la Naturaleza, conservacion de la Vida, în Cuadernos de Bioetica, volumul XXVI, numărul 87, 2015, pp. 253-266;
22. BUTNARIU, Angela; LUPU, Iustin; BUTA, Mircea, Consimțământul informat în practica pediatrică și în cercetarea privind copilul, în Revista Română de Bioetică volumul 7, numărul 1, 2009, pp. 38-46;
23. CASTILLO, Alfredo, Principios, Normas y Obligaciones del medico, Universidad Central de Venezuela, Facultad de Medicina, Comision de Estudios de Posgrado, Centro Nacional de Bioetica. Etica en Medicina, Fundamentacion, modulul numărul 1, Caracas, 2004, pp. 235-245;
24. CIRKOVIC, Milan M., Enhancing a Person, Enhancing a Civilization: A Research Program at the Intersection of Bioethics, Future Studies, and Astrobiology, în Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics, volumul 26, numărul 3, 2017, pp. 459-468;
25. CONTRERAS, Ricardo Rafael, El paradigma científico segun Kuhn. Desarrollo de las ciencias: del conocimiento artesanal hasta la ciencia normal, în Revista de la VI Escuela Venezolana para la Enseñanza de la Química, diciembre 2004, pp. 43-51;
26. CRĂCIUN, Petronela; VICOL, Mihaela Cătălina; TURLIUC, Șerban; ASTĂRĂSTOAE, Vasile, Autonomie versus paternalism în internările nonvoluntare, în Revista Română de Bioetică volumul 10, numărul 4, 2012, pp. 21-30;

27. CUTAȘ, Daniela; SMAJDOR, Ana, „I'm Your Mother and Your Father!“. In Vitro Derived Gametes and the Ethics of Solo Reproduction, în Health Care Analysis: HCA: Journal of Health Philosophy and Policy, volumul 25, numărul 4, 2017, pp 354-369;
28. DENG, Jian Min; SATOH, Key; CHANG, Hao; ZHANG, Zhaoping; STEWART, David; COONEY, J. Austin; BEHRINGER, Richard, Generation of Viable Male and Female Mice from Two Fathers, în Biology of Reproduction, volumul 84, numărul 3, 2011, pp. 613-618;
29. DĂNIȘOR, Gheorghe, Conceptul de polis în gândirea lui Martin Heidegger, în Analele Universității din Craiova, Seria Filosofie, numărul 18, 2006, pp. 40-48;
30. DIACONU, Mircea, Categoriile cantiene și interpretarea lui Noica, în The Annual Review (Yearbook) of the George Barițiu History Institute in Cluj Napoca, Series Humanistica, anul XIII, Editura Academiei Române, București, 2015;
31. DRĂGAN, Gleb, Despre contribuția lui Thomas Kuhn în Istoria Științei, în Revista Noema, volumul VIII, 2009, pp. 271-278;
32. DVORSKY, George, Better Living through Transhumanism, în Journal of Evolution and Technology, volumul 19, numărul 1, 2008, pp. 62-66;
33. EDELMAN, Gerald; JOSEPH, Gally; BAARS, Bernanrd, Biology of Consciousness, în Frontiers in Psychology, volumul 2, numărul 4, 2011, pp. 1-7;
34. FERNANDEZ CANO, Antonio, La casuistica: un ensayo historico-metodologico en busca de los antecedentes del estudio de caso, în Revista Ardor, volumul CLXXX, numărul 675, 2002, pp. 489-511;
35. GARMA, Amanda, El pragmatismo de R.Rorty. Alternativas a la teoria de la accion comunicativa, în A Parte Rei Revista de Filosofia, numărul 43, 2006, pp. 1-14;
36. GAVRILESCU, Liviu, Decizia etică: dfficultăți și provocări, în Analele Institutului de Istorie „GeorgeBarițiu” din Cluj-Napoca, Series Humanistica, tomul IX, 2011, pp. 317-322;
37. GESSERT, Charles, The Problem with Autonomy: An Overemphasis on Patient Autonomy Results in Patiens Feeling Abandoned and Physicians Feeling Frustrated, înMinnesota Medicine, volumul 91, numărul 4, 2008, pp.40-42;
38. GILLON, Raanan, Autonomy and the Principle of Respect for Autonomy, în British Medical Journal, volumul 290, 1985, pp. 1906-1808;
39. GIULIANO, Hector Gustavo, Tecno-optimismo vs. Tecno-pesimismo. La filosofia de la tecnologia encrucijada, în Estudios de la Academia Nacional de Ciencias de Buenos Aires, 2016, pp. 19-30;
40. GRANDY, John K., The Three Neurogenetic Phases of Human Consciousness: The Possibility of a Transhuman and Posthuman Consciousness, în International Journal of Arts&Sciences, volumul 7, numărul 2, 2014, pp. 381-394;
41. GOERTZEL, Ben, Human-level artificial general intelligence and the possibility of a technological singularity. A reaction to Ray Kurzweil's The Singularity is Near and McDermott's critique of Kurzweil, în Artificial Intelligence, volumul 171, numărul 18, pp. 1161-1173
42. GONZALES, Fredy, Que es un paradigma? Analisis teorico, conceptual y psicolinguistico del termino, în Revista Investigacion y Postgrado, volumul 20, numărul 1, 2005, pp. 13-54;
43. GULICIUC, Viorel, Complexity and Social Media, în Procedia-Social and behavioral Sciences, volumul 149, 2014, pp. 371-374;
44. GULICIUC, Viorel, Technological Singularity in the Age of Surprize Facing Complexity, în European Journal of Science and Theology, volumul 10, numărul 4, 2014, pp. 79-88;

45. GULICIUC, Viorel, From Wisdom to Digital Wisdom as Negotiated Complexity, în *European Journal of Science and Theology*, volumul 9, numărul 1, pp. 1-15;
46. HARLE, Rob, Disembodied Consciousness and the Transcendence of the Limitations of the Biological Body, în *Hanus Head*, volumul 9, numărul 2, 2007, pp. 589-603;
47. HARRIS, John, Immortal Ethics, în *Annals of the new York Academy of Science*, volumul 1019, 2004, pp. 527-534;
48. HAUSKELLER, Michael, The Moral Status of Post-Persons, în *Journal of Medical Ethics*, volum 39, numărul 2, 2013, pp. 76-77;
49. HAUSKELLER, Michael, Killing Death/Sharing Life, Tropos, în *Journal of Hermeneutics and Philosophical Criticism*, anul IX, numărul 1, 2015, pp. 47-57;
50. HUZUM, Eugen, Postmodernitate, postmodernism - distincții necesare, în *Revista de Cultură – Ekpirosis*, numărul 1, 2002;
51. IANCU, Ștefan, Societatea cunoașterii necesită gândire, în *Revista Cogito*, volumul I, numărul 2, 2009;
52. ILAȘ, Constantin, De la marea politică la nazism. Exploararea ideologică a filosofiei lui Friedrich Nietzsche, în *Sfera politicii*, numărul 160, 2011;
53. KAY, N., Kendrick, NASELARIS, Thomas, PRENGER, Ryan, J., GALLANT, Jack, L., Identifying natural images from human brain activity, în *Nature*, 2008, numărul 452, volumul 7185, pp. 352-355;
54. KFOURY, Charlotte, Therapeutic cloning: promises and issues, în *McGill Journal of Medicine: MJM*, volumul 10, numărul 2, 2007, pp. 112-120;
55. KRINGELBACH, Morten, JENKINSON, Ned, OWEN, Sarah, AZIZ, Tipu, Translational principles of deep brain stimulation, în *Nature Reviews Neuroscience*, numărul 8, 2007, pp. 623-635;
56. JONES, Thomas M., Ethical Decision Mking by Individuals in Organizations: An Issue-Contingent Model, în *The Academy of Management Review*, volumul 16, numărul 2, 1991, pp. 366-395;
57. JOTTERAND, Fabrice, Human dignity and transhumanism: do anthro-technological devices have moral status? în *American Journal of Bioethics*, volumul 10, numărul 7, pp. 45-52;
58. LANNI, Cristina, LENZKEN, Silvia, PASCALE, Alessia, DEL VECCINO, Igor, RACCHI Marco, PISTOIA, Francesca, GOVONI, Stefano, Cognition enhancers between treating and doping the mind, în *Pharmacol Research*, volumul 57, numărul 3, 2008, pp. 196-213;
59. LAWRENCE, Dana, The Four Principles of Biomedical Ethics: A Foundation for Current Bioethical Debate, în *Journal of Chiropractic Humanities*, volumul 14, numărul 1, 2007, pp. 34-40;
60. LEOCA, Șerban, Kant și Hegel despre purtători de adevăr, în *Studia Theologica*, volumul III, numărul 2, 2005, pp. 132-140;
61. LUNA, Florencia, Reflexiones sobre los casos y la casuística en la bioética, în *Revista Jurídica*, anul 3, numărul 2, 1998, pp. 183-192;
62. MARTIN, George, Brief proposal on immortality: an interim solution, în *Perspectives in Biology and Medicine*, volumul 14, numărul 2, 1971, p. 339
63. MARIN ARDILLA, Luis Fernando, La noción de paradigma, în *Revista Signo y Pensamiento*, volumul XXVI, numărul 50, 2007, pp. 34-45;
64. MASSINI-CORREAS, Carlos, Existe un principio ético de la autonomía? Consideraciones a partir de la bioética contemporánea, în *Anuario de la Facultad de Derecho de la Universidad de La Coruña*, volumul 8, pp. 487-504;

65. MATEI, Oana, Ethics as Principle – Deontological Approach in Public Administration, în Revista de Administrație Publică și Politici Sociale, Universitatea de Vest Vasile Goldiș din Arad, numărul 1, 2010, pp. 5-12;
66. MOONEY, Luke, HERR, Hugh, Biomechanical walking mechanism underlying the metabolic reduction caused by an autonomus exoskeleton, în Journal of Neuroengineering and Rehabilitation, volumul 13, numărul 4, 2016;
67. MORE, Max, The Overman in the Transhuman, în Journal of the Evolution and Technology, volumul 21, numărul 1, 2010, pp. 1-4
68. MUREȘAN, Valentin, Este etica aplicată o aplicare a eticii, în Revista de Filosofie Analitică volumul I, numărul 1, 2007, pp. 70-108;
69. MUREȘAN, Valentin, Utilizează Aristotel metoda dialectică în „Etica Nicomahică”, în Revista de Filosofie Analitică volumul III, numărul 2, 2009, pp. 29-56;
70. O’CONNOR, Mary Katherine; NETTING, Ellen; THOMAS, Lori; Grounded Theory. Managing the Challenge for those Facing Institutional Review Board Oversight, în Qualitative Inquiry, volumul 14, numărul 1, pp. 28-45;
71. OLARU, Bogdan, Moralitate comună, dileme morale, spirit interpretativ, în Revista Română de Bioetică volumul 8, numărul 2, 2010, pp. 45-54;
72. OPREA, Bogdan, Pericolele tehnologiei și posibilitatea salvării umane, în Jurnalul Departamentului de filosofie teoretică 2012, pp.1-6;
73. OMONZEJELE, Peter F., Obligation of Non-maleficence: Moral Dilemma in Physician-Patient Relationship, în A Peer-review Journal of Biomedical Sciences, volumul 4, numărul 1, 2005, pp. 22-30;
74. PARSONS, Talcott, An Approach to the Sociology of Knowledge, în Transactions of the fourth Congress of Sociology, Milano, 1959, pp. 25-49;
75. PASTOR, Luis Miguel, GARCIA CUADRADO, Jose Angel, Modernidad y postmodernidad en la genesis del transhumanismo-posthumanismo, în Cuadernos de Bioetica, volumul XXV, numărul 3, 2014, pp. 335-350;
76. PAEX MORENO, Ricardo, La Riqueza del principio de no maleficiencia, în Revista Cirujano General, volumul 33, suplimentul 2, 2011, pp.178-185;
77. PASTOR, Luis Miguel, GARCIA CUADRADO Jose Angel, Modernidad y postmodernidad en la genesis del transhumanismo-posthumanismo, în Cuadernos de Bioetica, volumul XXV, numărul 3, 2014, pp. 335-350
78. PĂVĂLAN STUPARU, Lorena, Câteva posibile extensiuni ale noțiunii de locuire sau despre Heidegger întemeietorul, în Analele Universității din Craiova, Seria Filosofie, numărul 18, 2006, pp. 111-126;
79. RAY Paul, The Emerging Culture, în American Demographics, volumul 19, numărul 2
80. RAO, Mithun Bantwal; JONGERDEN, Joost; LEMMENS, Pieter; RUIVENKAMP, Guido, Technological Mediation and Power: Postphenomenology, Critical Theory and Autonomist Marxism, în Philosophy and Technology, volumul 28, numărul 3, 2015, pp. 449-474;
81. RODRIGUEZ, Elda Maria, Una aproximacion a los conceptos: paradigma, modernidad y postmodernidad, în Revista Educare, volumul 11, numărul 1, 2007;
82. RODRIGUEZ MAGDA, Rosa Maria, Transmodernidad: un nuevo paradigma, în Transmodernity: Journal of Peripheral Cultural Production of the Luso-Hispanic World, volumul 1, numărul 1, pp. 1-14;
83. ROTILĂ, Viorel, An Alternative to Post-humanism Neo-humanism. The Argument of Consciousness Singularity, în C. Ignătescu, A. Sandu & T. Ciulei (eds), Rethinking Social Action. Core Values in Practice, Suceava, 2017, pp. 709-718;

84. SANDU, Antonio, Freedom as Hermeneutical Pretext, în Revista Românească pentru Educație Multidimensională, numărul 3, 2010, pp. 5-26;
85. SANDU, Antonio, Julian Săvulescu and the Issue of Controversial Choices, în Procedia – Social and Behavioral Sciences, volumul 71, 2013, pp. 222-226;
86. SANDU, Antonio, The Anthropology of Immortality and the Crisis of Posthuman Conscience, în Journal for the Study of Religions and Ideologies, volumul 14, numărul 40, 2015, pp. 3-26
87. SANDU, Antonio, A Levinasian Opening on the Affirmative Ethics of Care, în Journal for the Study of Religions and Ideologies, volumul 15, numărul 43, 2016, pp. 28-47;
88. SANDU, Antonio; CARAS, Ana, Deconstruction of Charity. Postmodern Ethical Approaches, în Journal of the Study of Religions and Ideologies, volumul 12, numărul 36, 2013, pp. 72-99;
89. SANDU, Antonio, TERECE-VLAD, Loredana, A Phenomenological Perspective on Transhumanism from the Perspective of the Spoken of Being, în Postmodern Openings, volumul VII, numărul 1, pp.67-76;
90. SANDU, Antonio; VLAD, Loredana, Beyond Technological Singularity-the Posthuman Condition, în Postmodern Openings, volumul 9, numărul 1, 2018, pp. 91-108;
91. SĂHAREANU, Eudochia, Criza identității umane în postmodernitate, în Studia Universitatis Moldaviae, volumul 10, numărul 90, 2015, pp.100-105;
92. SĂPLĂCAN, Călin, Etica grijii, vulnerabilitate și acces la îngrijiri, în Revista Studia Ubb Bioethica, anul LVIII, numărul 1, 2013, pp. 11-17;
93. SĂVULESCU, Julian, Procreative Beneficence: Why We Should Select the Best Children, în Bioethics, 2001, volumul 15, numărul 5-6, pp. 413-426;
94. SĂVULESCU Julian, Deaf Lesbians, „Designer Disability” and the Future of Medicine, în British Medical Journal, volumul 325, 2002, pp. 771-773;
95. SĂVULESCU, Julian; KAHANE, Guy, Disability: A Welfarist Approach, în Clinical Ethics Journal, volumul 6, numărul 1, 2011, pp. 45-51;
96. SCHULZ, Pablo, La etica en la ciencia, în Revista Iberoamericana de Polimeros, volumul 6, numărul 2, 2005, pp. 120- 156;
97. SORGNER, Stefan Lorenz, Nietzsche, the Overhuman and Transhumanism, în Journal of Evolution and Technology, volumul 20, numărul 1, 2009, pp. 29-42;
98. SPARROW, Robert, In Vitro Eugenics, în Journal of Medical Ethics, volumul 40, numărul 11, 2013;
99. STAVILĂ, Andrei, Kant și practicile interpretării, în Hermeneia – Journal of Hermeneutics, în Art Theory and Criticism, numărul 4, 2011, pp. 100-105;
100. SULNASY, Daniel, The Good Doctor, în The New Atlantis, numărul 39, 2013;
101. SUSUMU, Shimazono, The Ethical Issues of Biotechnology: Religious Culture and the Value of Life, în Current Sociology, volumul 59, 2011, pp.160-172;
102. TAMAYO RESTREPO, Juan Camillo, Prospectivas eticas en el horizonte de la responsabilidad: alcances y limites de la sugestiva vision de Hans Jonas, în Revista Lasallista de Investigacion, volumul II, numărul I, 2014, pp. 86-96;
103. TAPIERO AZULAY, Armando, Los principios bioeticos: se aplican en la situacion de enfermedad terminal?, în Anales de Medicina Interna, volumul 18, numărul 12, 2001;
104. TERECE-VLAD, Loredana, The Principle of Responsibility towards the Human non-Presence or the Non-Human Presence, în Postmodern Openings, volumul 7, numărul 2, 2016, pp. 79-89;

105. TEREC-VLAD, Loredana; TEREC-VLAD, Daniel, About the Evolution of the Human Species: Human Robots and Human Enhancement, în Postmodern Openings, volumul 5, numărul 3, 2014, pp. 67-75;
106. TURCANU, Andrei, Theodor Codreanu: polemici cu miză majoră, în Metaliteratură, anul X, volumul 3-4, numărul 27, 2011, pp. 119-129;
107. VAN DEN DAELE Wolfgang, Die Naturlichkeit des Menschen als Kriterium und Schranke technischer Eingriffe, în Wechselwirkung, volumul 21, 2000, pp. 103-104;
108. VERBEEK, Peter-Paul, Expanding Mediation Theory, în Foundation of Science, volumul 17, numărul 4, pp. 72-92;
109. VERBEEK, Peter-Paul, Ambient Intelligence and Persuasive Technologies: The Blurring Boundaries between Human and Technologies, în Nanoethics Journal, volumul 3, numărul 3, 2009, pp. 231-242;
110. VERDOUX, Philippe, Transhumanism, Progress and the Future, în Journal of Evolution & Technology, volumul 20, numărul 2, 2009, pp.49-69;
111. VIDAL-GUAL, Jose Manuel, Las virtudes en la medicina clinica, în Revista Archivos en Medicina Familiar, volumul 8, numărul 1, 2006, pp. 41-52;
112. VLAD, Loredana, The Family, where to? From the „Solid” Perspective to „Liquid” Perspective, în Postmodern Openings, volumul 8, numărul 1, 2017, pp. 67-80;
113. WOLFE, Cary, What is Posthumanism, în Science Fiction Film and Television, volumul 4, numărul 1, 2011, pp. 136-258.

Webografie

1. ALUTIZ COLORADO, Juan Carlos, Las fuertes normativas de la moralidad publica moderna. Contribuciones de Durkheim, Habermas y Rawls, teză de doctorat, 2002, disponibil la http://www.unavarra.es/puresoc/pdfs/tesis/alustiz/02B-Capitulo_Cuarto.pdf, consultat la data de 18.05.2015;
2. Asociacion Transhumanista mundial, Declaracion transhumanista, disponibil la adresa: <https://transhumanismo.org/old/declaracion.htm>, consultat la data de 01.08.2018;
3. ASTĂRĂSTOAIIE, Vasile, Cui îi este frica de bioetică?, 2007, disponibil la <http://medicalnet.ro/cui-ii-e-frica-de-bioetica/244/>, consultat la data de 18.03.2015;
4. BACON, Francis, Religious Meditations, of Heresies, 1597, disponibil pe: <http://www.quotationspage.com/quote/2060.html>, consultat la data de 27.06.2018;
5. BAUMGARDEN, Elias, The Concept of Patient Autonomy, disponibil la <http://www-personal.umich.edu/~elias/Courses/442/autonomy.pdf>, consultat la data de 13.03.2015;
6. Blue Brain Project, disponibil la adresa: <https://web.archive.org/web/20070127195551/http://bluebrain.epfl.ch/page18924.html>, consultat la data de 08.07.2018
7. BOHMAN, James; REHG, William; HABERMAS, Jürgen, The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Edward Zalta (editor), disponibil la <https://plato.stanford.edu/archives/win2011/entries/habermas/>, consultat la data de 12.03.2018;
8. BOSTROM, Nick, Dignity and Enhancement, disponibil la <https://nickbostrom.com/ethics/dignity-enhancement.pdf>, consultat la data de 24.03.2018;

9. DICȚIONARUL ENCIPLOPEDIC ILUSTRAT, Editura Cartier, 1999-DEI, disponibil la adresa: <https://dexonline.ro/definitie/deconstruc%C8%9Bie>, consultat la data de 30.06.2018;
10. FUKUYAMA, Francis, Transhumanism: the World's most Dangerous Idea, disponibil pe: <http://www.au.dk/fukuyama/boger/essay/>, consultat la data de: 02.07.2018;
11. HUGHES, James, Democratic Transhumanism 2.0, 2002, disponibil la <http://www.changesurfer.com/Acad/DemocraticTranshumanism.htm> consultat la data de 07.04.2018;
12. HUGHES, James, Problems of Transhumanism: Liberal Democracy vs. Technocratic Absolutism, 2010, disponibil la <https://ieet.org/index.php/ieet/more/hughes20100123/>, consultat la data de 07.04.2018;
13. HUGHES, James, The Politics of Transhumanism, 2002, disponibil la <http://www.changesurfer.com/Acad/TranshumPolitics.htm>, consultat la data de 07.04.2018;
14. IORDAN, Raluca, Întemeierea filosofică a prototipului dialectic al devenirii întru ființă în ontologia lui Noica, 2013, disponibil la adresa: <https://cerculnoica.wordpress.com/2013/02/15/intemeierea-filosofica-a-prototipului-dialectic-al-devenirii-intru-fiinta-in-ontologia-lui-noica/>, consultat la data de 22.04.2018;
15. KIRKEGAARD, Emil Ole William, Transhumanism. Why People Dislike It and Why they Are Wrong, disponibil la adresa: <http://emilkirkegaard.dk/en/wp-content/uploads/paper.pdf>, consultat la data de 23.02.2018;
16. MORE, Max, Principles of Extropy (versiunea 3.11): An Evolving framework of values and standards for continuously improving the human condition, Extropy Institute, 2013, disponibil la adresa: <https://web.archive.org/web/20131015142449/http://extropy.org/principles.htm>, consultat la data de 01.08.2018
17. MORE, Max, Transhumanism. Towards a Futurist Philosophy, 1990-1996, disponibil la adresa: <https://web.archive.org/web/20051029125153/http://www.maxmore.com/transhum.htm>, consultat la data de 07.07.2018, consultat la data de 30.06.2018;
18. MORE, Max, H+: True transhumanism. Global Spiral 9(9), 2009, disponibil la adresa: <http://www.metanexus.net/essay/h-true-transhumanism>, consultat la data de 07.07.2018;
19. MIROIU, Adrian, Dreptatea ca echitate, disponibil la https://adrianmiroiu.files.wordpress.com/2008/03/j_rawls_dreptatea_ca_echitate.pdf, consultat la data de 07.03.2015;
20. MUREȘAN, Valentin, Principiismul, disponibil la http://www.ub-filosofie.ro/~muresan/licenta_etica_aplicata/2_principiismul.pdf; consultat la data de 30.06.2018;
21. NICOLESCU, Basarab, Adonis și magia poeziei, 2015, disponibil pe: <http://convorbiri-literare.ro/?p=4325>, consultat la data de 11.07.2018;
22. NIGA Gabriela, Categrala gotică – mijloc de transmitere a cunoașterii, Universitatea Babeș Bolyai, teză de doctorat, 2012, p. 57, disponibil pe: https://ciret-transdisciplinarity.org/biblio/biblio_pdf/Gabriela_Nica_Final.pdf, accesat la data de 11.07.2018;
23. PEREIRA PEREZ, Joanna, ENRIQUEZ SORDO, Jorge, Las concepciones morales de la corriente utilitarista y su influencia en la bioetica, în Revista Ambito Juridico, numărul 83, anul XIII, 2010, disponibil la adresa:

- juridico.com.br/site/index.php?n_link=revista_artigos_leitura&artigo_id=8682, consultat la data de 15.08.2018;
24. SĂVULESCU, Julian, Supermouse and Superman: The Dawn of Biological Liberations, Practical Ethics, 2007, disponibil la adresa: <http://blog.practicaethics.ox.ac.uk/2007/11/supermouse-and-superman-the-dawn-of-biological-liberation/>, consultat la data de 17.01.2016;
 25. STAMBLER, Iliia, A History of Life-Extensionism in the Twentieth Century, PhD Dissertation, Bar-Ilan University, Ramat Gan, 2014, disponibil la adresa: http://www.longevityhistory.com/read-the-book-online/#_Toc328319977, consultat la data de 30.06.2018;
 26. <http://humanityplus.org/philosophy/transhumanist-declaration/>, consultat la data de 25.07.2017;
 27. Stanford Encyclopedia of Philosophy, disponibil la adresa: <http://plato.stanford.edu/entries/principle-beneficence/>, consultat la data de 08.03.2015;
 28. The Belmont Report, Ethical Principles and Guidelines for the Protections of Human Subjects of Research, The National Commission for the Protection of Human Subjects of Biomedical and Behavioral Research, DHEW Publication (OS) 78-0012, Washington D.C., p. 6-7, disponibil la adresa: <https://archive.org/stream/belmontreporteth00unit#page/n1/mode/2up>, consultat la data de 11.03.2015;
 29. The PLUS Ethical Decision Making Model, disponibil la adresa: <http://www.ethics.org/resources/free-toolkit/decision-making-model>, consultat la data de 04.03.2018;
 30. <https://dexonline.ro/definitie/cazuistic%C4%83>, consultat la data de 16.10.2015;
 31. http://convorbiri-literare.ro/?p=7586#_ftn9.
 32. <https://en.oxforddictionaries.com/definition/transhumanism>, consultat la data de 07.07.2018;
 33. <https://www.britannica.com/topic/transhumanism>, consultat la data de 07.07.2018;
 34. <https://transpolitica.org/manifesto/faq/>, consultat la data de 07.07.2018;
 35. <https://www.nih.gov/news-events/news-releases/paralyzed-individuals-use-thought-controlled-robotic-arm-reach-grasp>, consultat la data de 30.06.2018;
 36. <https://en.oxforddictionaries.com/definition/extropy>, consultat la data de 01.08.2018;
 37. <https://posthumanconference.weebly.com/>, consultat la data de 01.08.2018;
 38. <http://beyondhumanism.org/10th-conference-in-wroclaw-poland/>, consultat la data de 30.06.2018;
 39. <https://www.facebook.com/groups/uk.transhumanistparty/>, consultat la data de 30.06.2018;
 40. <https://www.facebook.com/groups/883277011693978/>, consultat la data de 30.06.2018;
 41. <https://www.facebook.com/Transhumanist-Party-of-Colorado-312651219122175/>, consultat la data de 30.06.2018;
 42. <https://www.facebook.com/TranshumanistPartyCanada/>, consultat la data de 30.06.2018;
 43. <https://www.facebook.com/groups/377416032335003/>, consultat la data de 30.06.2018;
 44. http://www.psupress.org/Journals/jnls_JPHS.html, consultat la data de 30.06.2018;
 45. <https://jetpress.org/>, consultat la data de 30.06.2018;